

I särskola eller i grundskola?

Regeringsuppdrag om:

- Orsaken till variation beträffande integrering av särskolebarn i grundskoleklasser.**
- Kvaliteten i undervisningen i särskola jämfört med i grundskola.**
- Försöksverksamheten med föräldrainflytande.**

2002-03-01

Dnr

I särskola eller i grundskola?	1
Sammanfattning	3
1. Orsaker till variation beträffande integrering	3
2. Kvaliteten i olika undervisningsformer	4
3. Försöksverksamheten med föräldrainflytande.....	5
Inledning	8
Vilka elever talar vi om?	8
Bakgrund	8
Uppdraget	10
Disposition.....	11
Metoder.....	12
Hösten 2000.....	13
Våren 2001	13
Hösten 2001	13
1. Orsaken till variation mellan och inom kommuner beträffande integrering av särskolebarn i grundskoleklasser.....	15
Integrering	15
En skola för alla.....	17
Särskoleelever integrerade i grundskoleklass.....	18
Särskoleundervisning i kommunerna	18
Var undervisas eleverna?.....	20
Begreppsförvirring eller flexibilitet?	21
För- och nackdelar med olika undervisningsgrupper	22
Varför organiseras undervisningen som den gör?	24
Sammanfattning - Orsaker till variation beträffande integrering	25
2. Kvaliteten i olika undervisningsformer	28
Bakgrund	28
Inledning.....	29
Kvalitetsbegreppet	30
Urval	31
Lärares perspektiv.....	32
Vårdnadshavares perspektiv	38
Skolbesök.....	45
Sammanfattning – kvaliteten i olika undervisningsformer.....	47
3. Försöksverksamheten med föräldrainflytande.....	49
Vad innebär lagen?	49
Varför föräldrainflytande?.....	49
Den förra utvärderingen.....	50
Frågeställningar	53
Redovisning av resultaten.....	53
Sammanfattning – försöksverksamheten med föräldrainflytande	63
Diskussion	66
4. Slutdiskussion.....	68
Referenser	72

2002-03-01

Dnr

Sammanfattning

Rapporten är svar på ett regeringsuppdrag som rör följande frågor:

1. Orsaken till variation mellan och inom kommuner beträffande integrering av särskolebarn i grundskoleklasser.
2. Kvaliteten i undervisningen särskilt den pedagogik som erbjuds särskolans elever i särskola jämfört med i grundskola.
3. Försöksverksamheten med föräldrainsflytande.

Rapporten bygger på resultat från en rikstäckande enkät till särskoleansvariga i rikets samtliga kommuner och fallstudier i nio kommuner: Intervjuer med och enkäter till rektorer, lärare och vårdnadshavare samt skolbesök. Resultaten kan sammanfattas enligt följande:

1. Orsaker till variation beträffande integrering

Elevers möjlighet att få sin undervisning i samma skola som andra elever i bostadsområdet, anförs som argument för integrering av särskoleelever i grundskoleklass. Integreringen får dock inte hota den kvalitetsprincip enligt vilken behovet av *"specialutbildad personal"* samt särskilda krav på *"undervisnings- och uppehållslokaler liksom på materiell utrustning och hjälpmedel"* ska beaktas och prioriteras framför närhetsprincipen. (prop. 1991/92:94)

Föreliggande studie visar att integrering av särskoleelever i grundskoleklasser är vanligast i gles- och landsbygdskommuner där det sker främst av praktiska skäl. Men andelen elever integrerade i grundskoleklasser ökar¹ och detta sätt att förfara finns också i städer och kan där ses som resultatet av tanken att olikheter ska blandas i samma klass, dvs ideologiska snarare än praktiska skäl.

Det finns en stor variation beträffande förhållningssättet till integrering av särskolans elever. I de fall integrering förekommer är några av de viktigare orsaker och argument som anförs följande: Integrering kan vara ett sätt att få vårdnadshavare att acceptera särskola. Integrering kan framstå som den enda organisatoriska lösningen för en skola med få särskoleelever. Integrering kan ge särskoleelever positiv draghjälp från grundskoleelever. Särskoleelever i glesbygd slipper långa resor när de integreras i en grundskola nära hemmet. Det är intressant att notera att bara en punkt kan på något sätt relateras till elevens undervisningssituation.. Förhållandet reser frågor om vilka bevekelsegrunder som styr organiseringen av undervisningen för särskolans elever. Kan skolans och elevens intressen kollidera? Är barnens bästa inte

¹ Det är dock oklart om detta är ett resultat av förbättrad statistik eller en reell ökning.

2002-03-01

Dnr

alltid det bästa för skolan? Vems och vilka intressen får styra?

Beträffande kommunala strategier för särskolans organisering konstaterades redan i rapporten om kvaliteten i särskolan (Skolverket 2001a) att sådana saknades i de flesta kommuner i studien. Vissa kommuner har dock en tydlig idé om hur man vill att särskolans organisering ska se ut. I de övriga uppstår på en skola en lösning för att situationen kräver det, utan att det finns några gemensamma idéer om vad man vill åstadkomma och hur detta bäst kan ske. Ibland framstår också det på kommunal nivå till synes strategilösa i sig som en slags strategi, dvs. respektive skola/skolområde ska själv hantera organiseringen av undervisningen på det sätt som bedöms fungera bäst. Tendensen är då att traditionerna får styra och att 'man gör som man brukar'.

Studien visar att hur undervisningen för särskolans elever i praktiken blir, främst beror på: Praktiska omständigheter; kommunens storlek och befolkningsstruktur, strävanden att få vårdnadshavarnas acceptans, förekomsten av generella professionella 'sanningar', förekomsten av kommunala verksamhetsidéer samt tolkningen av den offentliga retoriken kring 'integrering' och 'en skola för alla', som ger utrymme för de flesta typer av lösningar.

Innebörden i begreppet integrering har inte motsvarighet i någon enhetlig praktik. Intervjuer och skolbesök visar att organisering av undervisning utifrån detta värde kan få olika utfall. För att använda Haugs begrepp pekar studien på en tendens mot segregering snarare än inkluderande integrering (Haug 1998).

2. Kvaliteten i olika undervisningsformer

I denna undersökningen framträder några betydande skillnader mellan lärare som undervisar i olika undervisningsgrupper. Det är uppenbart att det främst är lärare i särskoleklasser som besitter specialpedagogisk kompetens i form av specialutbildning. Lärare i särskoleklass har också generellt längre erfarenhet av att undervisa särskoleelever än lärare i grundskoleklass. Det kan också konstateras att lärare i grundskoleklass i flera avseenden skattar sin egen kompetens i områden som rör barn med utvecklingsstörning betydligt lägre än lärare i särskoleklass. De upplever sig inte heller få tillräckligt stöd i arbetet med särskoleeleverna i klassen. Också beträffande upprättandet av individuella utvecklingsplaner är skillnaden mellan lärargrupperna stor. Lärare i särskoleklass upprättar i betydligt större utsträckning planer för sina elever. Skriftliga respektive muntliga kunskapsbedömningar används i relativt liten utsträckning för särskolans elever. Större andel lärare i grundskoleklass än i särskoleklass använder dock sådana. Majoriteten av lärarna i särskoleklass anser att särskoleeleverna får den undervisning de har rätt till, samtidigt som mindre än hälften av lärarna i grundskoleklass anser detta.

Skolbesöken och de undervisningssituationer som följts inom studien visar

2002-03-01

Dnr

dock inga självklara kvalitetskillnader mellan olika undervisningsformer. Studien visar att det finns grundskollärare och även lärare utan pedagogisk utbildning som trots osäkerhet om den egna kompetensen bedriver kvalitativ och kunskapsutmanande undervisning för särskoleelever. Det finns också speciallärare/pedagoger i särskolan som bedriver undervisning som inte utmanar eleverna. Balansen mellan kunskapsutmaning och trygghet är svår och i särskolan finns på vissa håll tendenser att väga över mot trygghet på bekostnad av kunskapsutmaning. En sätt att förstå denna tendens är att de lärare som undervisar elever i särskoleklass i relativt hög utsträckning har förskolläraryt utbildning som pedagogisk grundutbildning och erfarenheter av barn med utvecklingsstörning från vård och behandling.

Som konstaterats i tidigare studie är det förekomsten av mål samt planer för att genomföra dem och därigenom en gemensam verksamhetsidé som tycks avgörande för undervisningens kvalitet snarare än lärarnas utbildning (Skolverket 2001a). Både skolledare och lärare efterlyser möjligheten till kollegial reflektion och stöd i arbetet med särskolans elever. Den oro som finns för särskoleelevernas framtida skolgång kan ses som uttryck för brister på kunskap kring hur man kan undvika svårigheter, hur man kan arbeta för att förebygga dem. Den offentliga retoriken kring 'integrering' och 'en skola för alla' ger inget stöd i denna fråga.

När det gäller vårdnadshavarnas åsikter och uppfattning om barnens skolgång finns det endast i ett avseende någon skillnad mellan vårdnadshavare till barn i olika undervisningsgrupper. En något större andel vårdnadshavare till barn integrerade i grundskoleklass anser att barnet får tillräckliga kunskaper. De individuella utvecklingsplaner där elevernas utveckling dokumenteras förekommer, enligt vårdnadshavarna, i relativt liten omfattning oavsett typ av undervisningsgrupp. Vad gäller vårdnadshavarnas grad av 'nöjdhet', kan vi konstatera att en majoritet förklarar sig nöjda med såväl skolans bemötande, lärarens kompetens, samt stödet i den aktuella skolgången, oavsett i vilken typ av undervisningsgrupp barnet får sin skolgång. Den trygghet som erbjuds elever i särskoleklasser uppskattas av såväl elever som vårdnadshavare.

3. Försöksverksamheten med föräldrainflytande

Studien visar att det faktum att vårdnadshavare tackar nej till särskola i de flesta fall innebär att de har en annan uppfattning än skolan om huruvida deras barn hör hemma i särskolan eller ej. Dessa skilda uppfattningar leder i vissa fall till motsättningar mellan vårdnadshavare och skola. En del av de vårdnadshavare som tackat ja till särskola har gjort detta mot sin övertygelse. Skolgång i särskola har upplevts som den enda möjligheten att erhålla stöd till barnet. Studien visar också att en del av de vårdnadshavare som tackat nej till särskola upplever sig motarbetade av skolan på flera sätt. De anser i större utsträckning än tackat ja-föräldrar att deras barn inte får den skolgång

2002-03-01

Dnr

de har rätt till. Flera av de vårdnadshavare som beskriver att deras barn får ett bra stöd i grundskolan har fått kämpa hårt för detta stöd.

De allra flesta vårdnadshavare får information om vad skolgång i särskola innebär i samband med att deras barn erbjuds mottagande i särskola. En större andel tackat nej-föräldrar än tackat ja-föräldrar säger sig inte fått tillräcklig information om konsekvenserna av skolgång i de olika skolformerna. Det är dock tydligt att det saknas information i båda grupperna. Ett uttryck för det är att en grupp vårdnadshavare bland tackat ja-föräldrarna inte tror att deras barn kommer att gå i särskola längre fram under sin skoltid.

Redan i propositionen 1994/95:212 angavs att vårdnadshavarna bör informeras om att grundskolans resurser för att utforma undervisningen efter den enskilda elevens behov är mindre än särskolans. ”Särskilt stöd skall ges till elever med behov av specialpedagogiska insatser. Sådant stöd skall i första hand ges inom den klass eller grupp som eleven tillhör”. (Skollagen, grundskoleförordningens 5 kap) Även de elever, vars vårdnadshavare tackar nej till särskola har alltså rätt till särskilt stöd i form av specialpedagogiska insatser. I de flesta svar framgår inte i vilken utsträckning informationen om grundskolans möjligheter att ge stöd rör olika resurstilldelning i grundskolan jämfört med särskolan. En del vårdnadshavare har dock valt att kommentera frågan och några uppger då att de känt sig tvingade att välja särskola p g a grundskolans bristande resurser.

Ungefär 80 procent av vårdnadshavarna i undersökningen är nöjda med sitt val av skolform och andelen är ungefär lika stor i de båda föräldragrupperna. De resterande består till stora delar av de vårdnadshavare som inte upplevde valet av skolform som ett reellt val.

Studien visar på några olika övergripande motiv till att vårdnadshavare antingen väljer eller väljer bort särskola för sina barn. Det finns en stor grupp för vilka valet är självklart. Det är vårdnadshavare vars barns svårigheter är av den karaktären att någon annan skolform än särskola inte är tänkbar. Motivet är därmed ett val *till* särskolan för att man anser att det är den skolform som lämpar sig bäst. Bland de vårdnadshavare som tackat ja till särskola finns det dock en grupp där valet är långt ifrån självklart. Dessa vårdnadshavare är tveksamma till att särskola är rätt skolform för deras barn, men upplever att grundskolan inte räcker till för att ge stöd. Vårdnadshavarna har fått information om att grundskolans resurser inte räcker till för att ge stöd till deras barn. Valet upplevs därmed inte som ett reellt val, utan något som vårdnadshavaren blivit mer eller mindre tvungen till. Därmed kan motivet till valet betraktas som ett val *från* grundskolan snarare än till särskolan. Den tredje gruppen består av de vårdnadshavare som tackat nej till särskola. Deras motiv är att särskola inte är rätt skolform för deras barn, trots att barnet bedömts tillhöra särskolans personkrets.

En förutsättning för att föräldrainflytandet ska bli framgångsrikt är dels att

2002-03-01

Dnr

skolan respekterar vårdnadshavarnas val, dels att grundskolan förmår undervisa elever med utvecklingsstörning. Skolverket föreslår, liksom i den tidigare utvärderingen (1999a) att försöksverksamheten övergår i reguljär verksamhet.

2002-03-01

Dnr

Inledning

Rapporten är svar på det tredje uppdraget om särskolan, som Skolverket fått från regeringen sedan år 2000. I oktober år 2000 lämnade Skolverket rapporten *Hur särskild får man vara? En analys av elevökningen i särskolan* (Skolverket 2000a). I oktober 2001 lämnades *Kvalitet i särskolan – en fråga om värderingar* (Skolverket 2001a). Föreliggande rapport kan läsas som en fortsättning på de två tidigare.

Projektgruppen har bestått av undervisningsråden Sven Sundin, Annica Thomas och Karin Wahlström (projektledare) samt expertanställda Eva Arnek, Anna Blom, Magne Dahl och Anna-Lena Groth. Rapporten är sammanställd av Eva Arnek, Anna Blom och Karin Wahlström.

Vilka elever talar vi om?

Barn som bedöms inte kunna nå upp till grundskolans mål för att de är utvecklingsstörda ska tas emot i särskolan. Samma gäller barn som fått ett betydande och bestående begåvningsmässigt funktionshinder på grund av hjärnskada samt barn med autism eller autismlikande tillstånd. (Skollagen 1 kap., 5§; 1kap 16§)

Särskolans elevkrets är vid och eleverna har därmed mycket olika förutsättningar. Den omfattar både de elever som går i träningskolan och grundsärskolan. I de flesta fall råder det ingen tvekan om att barnen tillhör elevkretsen. Men det finns elevgrupper som befinner sig i gråzoner. En sådan grupp balanserar mellan att passa i grundsärskolan och i träningskolan. En annan befinner sig i gränslandet mellan grundskola och grundsärskola. Skollagen förutsätter att endast barn som tillhör personkretsen går i särskolan och att detta går att fastställa. Tidigare studier visar dock att även andra elever går där (Skolverket 2000a; Skolverket 2001a). När vi talar om ökningen av elever i särskolan är det den grupp som befinner sig i gränslandet mellan grundskola och grundsärskola som ökar mest (Skolverket 2000a). En del av dessa elever får sin utbildning i vanlig grundskoleklass men är mottagna i särskolan. Sedan kommunaliseringen av särskolan är skolhuvudmannen densamma i båda skolformerna. De särskoleelever som integreras i grundskoleklass ska läsa efter särskolans kursplan. Skolverket gav år 2001 ut allmänna råd med kommentarer om mottagande i särskolan (Skolverket 2001b).

Bakgrund

Eleverna i särskolan blir allt fler. Den under senare decennier förändrade synen på kunskap och lärande har betydelse för den elevutveckling vi nu ser

2002-03-01

Dnr

i särskolan.

Undervisningsgrupperna i skolan har samtidigt generellt vuxit, antalet elever per lärare har under 1990-talet blivit fler. De nyare individualiserade arbetsätten i vilka eleverna planerar och studerar själva i högre utsträckning ställer större krav på lärare att se och bemöta elevers olikheter. I annat fall finns risk för att elever i behov av ledning, struktur, ordning, lugn och ro i den situationen får det svårare. Andra elever, som hade svårt att klara av den mer lärarstyrda undervisningen har nu kanske fått det lättare. Möjligheten att arbeta i egen takt, att slippa sitta länge och lyssna kan göra det enklare för några. Krav ställs nu också på skolorna att se till att alla elever klarar godkänd-målen (Grundskoleförordningen 7 kap). Målen att uppnå i kursplanerna uttalar *"en lägsta nivå av kunskaper som alla elever skall ges möjlighet att nå. De utgör därmed en rättighetsgaranti för enskilda elever"* (Skolverket 2001e:19). Målen kan ses som uttryck för den övergång från ett kollektivt till ett individuellt perspektiv på undervisningen som kan skönjas i Lpo 94 i jämförelse med Lgr 80. De nationella proven och de målrelaterade betygen tydliggör vilka som inte hänger med i grundskolan. Förändringarna i skolsystemet kan bidra till att elever med lindrig utvecklingsstörning, som inte fått tillräckligt stöd i grundskolan, erbjuds skolgång i särskolan.

Nästan hälften av landets kommuner uppger att de det senaste året tagit emot elever i särskolan som varit äldre än 15 år. Det förekommer att elever börjar i gymnasiesärskolan utan tidigare erfarenhet av särskola. Hälften av rikets elever som vid 16/17 års ålder avslutar den obligatoriska särskolan har tidigare undervisats i grundskola. Statistik visar också att ökningen till särskolan är ett kontinuerligt flöde av elever under hela skoltiden. Det är troligt att det för många av dessa elever inte är en helt okomplicerad upplevelse att under tidiga tonår hänvisas till en särskild skolform.

Mycket pekar på att det har blivit alltmer accepterat att sortera barn och ställa diagnoser (Blom 1999; Börjesson 1997). Elevkretsen i särskolan har därigenom förändrats (Blom 1999; Skolverket 2000a). Elever med tillkommande svårigheter som damp/ADHD och elever med koncentrations-svårigheter har blivit fler, liksom elever med emotionella svårigheter. Det förekommer också att elever som inte har utvecklingsstörning, enligt gällande bedömningspraxis, återfinns i särskolan (Skolverket 2000a). Studien visar också att elever med invandrabakgrund idag är över-representerade i särskolan. En slutsats är att många av de barn som tillkommit i särskolan under senare år förmodligen tillhör en grupp som ur psykometrisk synpunkt kan betecknas som lindrigt utvecklingsstörda. De har inte tidigare haft behov av riktad hjälp utan klarat av att gå i grundskolan och därför inte räknats in i gruppen elever med utvecklingsstörning (Tideman 2000). Många lärare menar å andra sidan att det funnits barn som haft stora svårigheter i grundskolan, men som tidigare inte upptäckts. Med det synsättet ges dessa barn nu en chans i särskolan (Blom 1999). Diskussionen om bemötandet av de så kallade gränzsönsbarnen kommer sannolikt att fortsätta

2002-03-01

Dnr

så länge gränsen i sig anses intressant. (Skolverket 2000a)

Kommunaliseringen av särskolan har medfört att allt fler skolledare och lärare, som tidigare inte kommit i kontakt med särskolan, nu ansvarar för undervisning av särskoleelever. Tidigare studie av kvalitet i särskolan visar att brister i kunskap om särskolans nationella styrdokument riskerar att försämra undervisningen för elever mottagna i särskolan (Skolverket 2001a). Studien visar att skolgång i särskola kan innebära en rad olika arrangemang för eleverna. Variationen är stor beträffande allt ifrån organiseringen till innehållet i undervisningen. Den går inte enkelt att relatera till kommuntyp eller geografiskt läge, även om förutsättningarna att tillgodose elevernas behov är olika i glesbygdskommuner jämfört med i storstadskommun. Variationerna innefattar såväl olika former av undervisningsgrupper som lärare med olika utbildningar.

Kvaliteten på undervisningen för eleverna kan relateras till i vilken utsträckning kommuner, skolor och lärare har strategier, planer och mål och därigenom gemensamma verksamhetsidéer i frågan. En tänkbar orsak till bristen på gemensamma verksamhetsidéer uttryckta i strategier är att det saknas forskningsbaserad kunskap om hur man kan arbeta i en inkluderande skola där elever med olika förutsättningar och behov undervisas tillsammans, utifrån olika kursplaner. (Skolverket 2001a)

Uppdraget

Föreliggande rapport är svar på det regeringsuppdrag som i enlighet med regeringsbeslut 46, 2000-06-21 lyder:

I uppdraget bör ingå att ytterligare följa upp, utvärdera och grundligt analysera de problem som uppmärksammats i Skolverkets slutrapport "Uppföljning och utvärdering av försöksverksamheten med ökat föräldrainflytande över val av skolform för utvecklingsstörda barn".

Även sådana faktorer som leder till framgång i försöksverksamheten och för elever som är integrerade i grundskolan bör lyftas fram. Vidare bör analysen även omfatta vårdnadshavarnas uppfattning.

I uppdraget bör därutöver ingå att följa upp och utvärdera:

- kvaliteten på den information vårdnadshavaren får om;*
- dels möjligheten att gå kvar i grundskolan,*
- dels konsekvenser av valet.*

2002-03-01

Dnr

Särskilt bör belysas om vårdnadshavarna tycker att de fått tillräcklig information för att kunna välja skolform. Analysen bör omfatta vårdnadshavare till elever i samtliga elevkategorier².

- motiven till vårdnadshavarnas val av skolform och övergångar mellan skolformerna. Motiv som kan lyftas fram är t.ex. den sociala miljön eller kommunens organisation av särskolan (t.ex. möjligheten till individintegrering och fördelning av resurser). Vårdnadshavare till elever i samtliga elevkategorier bör omfattas av analysen.

- orsaker till att antalet elever som är integrerade (särskilt individintegrerade) i grundskolan varierar mellan och inom kommunerna. Områden som bör belysas är kommunernas strategier för utbildning av utvecklingsstörda barn och skolans förutsättningar att ta emot utvecklingsstörda barn. Särskilt bör lyftas fram om vårdnadshavare inte fått sina önskemål om individintegrering tillgodosett och vad skälen till detta är.

- kvaliteten i undervisningen, särskilt den pedagogik och det stöd som möter utvecklingsstörda barn i grundskolan i relation till den i särskolan. En jämförelse bör göras mellan samtliga elevkategorier enligt ovan.

I uppdraget bör även ingå att lämna förslag till åtgärder.

Disposition

Uppdraget kan sammanfattas och struktureras på följande sätt;

1. Orsaken till variation mellan och inom kommuner beträffande integrering av särskolebarn i grundskoleklasser.
2. Kvaliteten i undervisningen särskilt den pedagogik som erbjuds särskolans elever i särskola jämfört med i grundskola.
3. Försöksverksamheten med föräldrainsflytande.

Rapporten är disponerad efter denna struktur. I kapitel ett redovisas och diskuteras orsaken till den variation som kan konstateras i kommunerna i fråga om integreringen av särskoleelever i grundskoleklasser. Kapitel två rör

² Elevkategorier

Utvecklingsstörda elever kan i och med försöksverksamheten fullfölja sin skolgång enligt följande:

Elever följer grundskolans mål

- i grundskolan*
- som integrerad elev i särskolan*

Elever följer särskolans mål

- i särskolan*
- som integrerad i grundskolan.*

2002-03-01

Dnr

kvaliteten i den undervisning som erbjuds särskolans elever i särskola i relation till den de erbjuds i grundskola. I kapitel tre analyseras den pågående försöksverksamhet som ger vårdnadshavare rätt att tacka nej till erbjudande om särskola för sina barn. I det sista kapitlet diskuteras resultaten. Nedan följer ett avsnitt som redovisar de metoder som använts i studien.

Metoder

För att få en övergripande nationell bild av kommunernas avväganden i frågor kring organiseringen av särskolan har en enkät sänts till särskoleansvariga i landets samtliga kommuner. Vårdnadshavares uppfattningar och synpunkter har också samlats in genom enkäter. Verksamheten har studerats genom besök och observationer i skolor. Lärares och rektorers förutsättningar och syn på verksamheten har samlats in genom enkäter och intervjuer. Resultaten i denna avrapportering bygger huvudsakligen på empiri från nio fallstudiekommuner. Dessa kommuner är valda därför att de representerar olika kommuntyper (storstad/glesbygd etc.), men har också valts för att de förhåller sig olika till integrering av särskoleelever i grundskoleklasser utifrån Skolverkets statistik (Skolverket 2001c). Kommunurvalet strävar också efter att spegla en god geografisk spridning, men är inte riksrepresentativt.

Kommun nr	Kommun typ	Ökning av andelen särskoleelever 95-99	Andel elever mottagna särskoleelever 99/00	Andel grundskoleklass-integrerade särskoleelever 2000/01 (jfr med riksgenomsnittet)
1	Mindre övrig kommun	Över medel	Hög	Många
2	Landsbygd	Liten	Över medel	Över medel
3	Större stad	Mycket stor	Hög	Över medel
4	Landsbygd	Över medel	Över medel	Många
5	Större stad	Minskning	Låg	Över medel
6	Större övrig kommun	Under medel	Över medel	Ingen
7	Storstad	Stor	Under medel	Få
8	Glesbygd	Medel	Låg	Alla
9	Större stad	Minskning	Låg	Ingen

Förutom den rikstäckande enkäten till särskoleansvariga i landets alla kommuner är empirin inhämtad från samma nio kommuner som studerades i rapporten *Kvalitet i särskolan – en fråga om värderingar* (Skolverket 2001a). Tre av dessa kommuner var föremål för studier som redovisades i rapporten *Hur särskild får man vara? En analys av elevökningen i särskolan*. (Skolverket 2000a) Föreliggande rapport kan därigenom ses som en

2002-03-01

Dnr

fortsättning på dessa två tidigare.

Följande empiriinsamlingar är under tiden hösten 2000 till hösten 2001 gjorda:

Hösten 2000

Enkät till samtliga rektorer för grundskola och särskola i 8 av de 9 fallstudiekommunerna. Enkätsvaren ger en bild av i vilka skolor kommunernas särskoleelever finns och i vilka former av grupper de undervisas. Rektorsenkäten ger också namnen på de lärare som undervisar särskolans elever samt namnen på de elever som är mottagna i eller erbjudits särskola, inför enkätutskick.

Våren 2001

- Enkät till särskoleansvarig i landets samtliga kommuner. Enkäten rör kommuners policy och strategier i fråga om organiseringen av undervisningen för elever mottagna i den obligatoriska särskolan.

- Enkät till alla lärare som undervisar elever mottagna i den obligatoriska särskolan, eller elever som erbjudits särskola men vars vårdnadshavare tackat nej, i 8 av de 9 fallstudiekommunerna. Enkäten rör lärarnas utbildning, erfarenhet och arbetsvillkor.

- Enkät till ett urval vårdnadshavare med barn som är mottagna i den obligatoriska särskolan i fallstudiekommunerna. Urvalet innebär att varannan vårdnadshavare (var femte i en storstadskommun) tillsändes en enkät. Enkäten ställer frågor kring mottagande och stöd inom särskolan samt valmöjligheter i den fortsatta skolgången.³

- Skolbesök i fallstudiekommunerna. Syftet med skolbesöken var att få en inblick i skolvardagen för elever i särskolan, men också att se vilket stöd de elever får som blivit erbjudna plats i särskolan men tackat nej.

Hösten 2001

- Enkät till ett annat urval vårdnadshavare än ovan med barn som är mottagna i den obligatoriska särskolan i fallstudiekommunerna. Urvalet innebär att vårdnadshavare till elever i yngre skolåldern (år 1-7) företrädesvis valts ut då de garanterat har omfattats av försöksverksamheten

³ Enkäten till särskoleansvariga besvarades av ca 90 procent, lärarenkäten av ca 85 procent och enkäten till vårdnadshavare av ca 70 procent av de utvalda personerna. Rektorer representerande 85 procent av särskolans elever besvarade rektorsenkäten.

2002-03-01

Dnr

med föräldrainflytande. Enkäten ställer frågor kring informationen, valmöjligheterna i samband med att särskola kommit på tal samt motiv för ställningstagandet till skolform. Enkäterna har besvarats av 79 av de 130 vårdnadshavarna, dvs drygt 60 %.

- Enkät till samtliga vårdnadshavare i fallstudiekommunerna som enligt uppgift från rektorer tackat nej till särskola. Enkäten rör informationen, valmöjligheterna i samband med att särskola kommit på tal samt motiv för ställningstagandet. Enkäterna har besvarats av 25⁴ av de 36 vårdnadshavarna, dvs ca 70 procent.

⁴ Av dessa vårdnadshavare uppgav 3 stycken att deras barn är mottaget i särskola, trots att skolans rektor angett att dessa tackat nej till erbjudande om mottagande i särskola. Dessa räknas därför i fortsättningen som tackat ja-föräldrar.

2002-03-01

Dnr

1. Orsaken till variation mellan och inom kommuner beträffande integrering av särskolebarn i grundskoleklasser

I detta kapitel avhandlas orsakerna till den variation som kan konstateras mellan rikets kommuner i fråga om integrering av särskolebarn i grundskolan. Vad beror variationen på och vilka förutsättningar har grundskolan att ta emot elever med utvecklingsstörning? Orsakerna kan sökas inom ett otal områden, såväl strukturella, politiska och ekonomiska som praktiska, ideologiska och emotionella. I denna studie studeras dock orsakerna utifrån kommuners och skolors förfaranden samt rektorers och lärares utsagor om verksamheterna.

Integrering

Integrering som ideal kan sägas vara rådande på ett officiellt plan i skandinavisk välfärdspolitik sedan över 30 år (Tössebro 1999; Haug 1998)⁵. Också svensk skolpolitik kan sägas omfatta detta värde (Haug 1998). Kommunaliseringen av särskolan kan ses som ett av dess uttryck. En av avsikterna med kommunaliseringen var att grundskola och särskola skulle närma sig varandra. Utbytet mellan skolformerna skulle öka och de båda skulle därigenom berika varandra. (prop. 1991/92:94) Direktiven till den parlamentariska kommitté som i dagarna är tillsatt att göra en översyn av utbildningen för barn, ungdomar och vuxna med utvecklingsstörning är också präglade av integreringsidealet. En av utgångspunkterna för kommitténs arbete skall vara att *"samverkan mellan elever med och utan utvecklingsstörning skall öka"* (Dir 2001:100 s1). Trots de många årens integreringssträvanden finns det röster som hävdar, och också studier som pekar på, att integrering på en praktisk nivå är på väg att luckras upp. (Börjesson 1997; Skolverket 2000a; 2001a)

Som begrepp används idag termen integrering i en vid och öppen mening. Vad innefattas egentligen i det? Vad vill man åstadkomma med integrering? Magnus Tideman beskriver utifrån Mårten Söder fyra olika aspekter eller steg som ofta används för att beskriva integrering av personer med utvecklingsstörning:

- fysisk integrering (geografiskt närmande ex särskola i samma lokaler som grundskola)
- funktionell integrering (gemensamt utnyttjande av resurser som skolskjutsar, läromedel etc)
- social integrering (att ex särskolans elever har regelbundna och spontana sociala kontakter och upplever sig vara en naturlig del av gemenskapen i grundskolan)

⁵ Se t ex Handikappombudsmannens 6:e rapport till regeringen med rubriker som "En skola för alla" och "Särskolan bör ifrågasättas" (s8)

2002-03-01

Dnr

- samhällelig integrering (att vuxna med ex utvecklingsstörning har tillgång till samma resurser som de utan utvecklingsstörning, kan påverka sin situation, har en aktiv arbetsroll)

I vilken utsträckning integrering åstadkommits bedöms utifrån dessa aspekter (Tideman 1998).

Peder Haug resonerar kring begreppet integrering i två riktningar som han kallar *segregerande integrering* respektive *inkluderande integrering* (Haug 1998). Den första riktningen är specialundervisningens ursprung där det centrala är att hitta den optimala miljön för eleven. Genom sakkunnigas diagnostisering av enskilda barns behov, bestäms vilken slags organisering som passar bäst för respektive barn. De sakkunnigas värderingar får i hög grad styra. Utmaningen är att ge individuell och kompensatorisk behandling så att varje barn i möjligaste mån kan anpassa sig till skolan och samhället.

Med den *inkluderande* riktningen, sker undervisningen inom den grupp där eleven befinner sig när svårigheterna uppdagas. Stor vikt läggs vid social träning och på att utveckla gemenskap. Skillnaderna mellan barnen ses som en del av vardagen och alla står likvärdiga inför skolan och skolan är likvärdig inför alla elever. Särskilda behov framstår i denna riktning som en social konstruktion. Alla lärare bör därför ha utbildning för att kunna undervisa alla elever och utmaningen är att göra skolan kapabel att omfatta och arbeta med alla barn och deras olikheter.

Haug menar att den centrala frågeställningen när det gäller integrering i fråga om undervisning och skola är om eleven ska anpassa sig till skolan eller om skolan ska anpassas till eleven. Läroplanens begrepp 'barn och elever i behov av särskilt stöd' ger uttryck för det senare synsättet. Genom att *barn med* behov av särskilt stöd benämns *barn i* behov, flyttar fokus från barnet till omgivningen.

Integrering problematiserad

Pedagogen och forskaren Anders Gustavsson påpekar i sin studie om unga vuxna, lindrigt utvecklingsstörda och deras vardagstillvaro, att

den fysiska närheten till vanliga människor, som integrering i skolor, bostadsområden och på arbetsplatser ofta medfört, inte nämnvärt behöver påverka de integrerades möjligheter till sociala kontakter med vanliga människor. (Gustavsson 2001 s17)

Han lutar sig mot etnologen Åke Dauns (1980) resonemang om förändringar i den svenska kulturen. Distansen till den nära omvärlden har ökat.

Distans till människor från främmande länder, distans även till andra socknar och landsdelar, finner vi visserligen genomgående i människosläktets historia. Det nya är att distansen bibehålls när man kommer varandra fysiskt nära, att det är möjligt att bo vägg i vägg år efter år utan att bryta främlingskapet. (Daun 1980 s272)

2002-03-01

Dnr

Dessa mönster för moderna sociala kontakter överförs likt andra kulturella mönster somoreflekterade vardagskunskaper och blir självklarheter och får starkt inflytande över människors agerande. Daun pekar på ytterligare ett modernt fenomen som påverkar integreringsprocesser. Den moderna människan väljer i högre utsträckning vem hon vill umgås med. Människor med liknande arbeten och intressen väljer varandra och den likhet som uppstår mellan gruppens medlemmar skapar trygghet, menar Daun (Daun 1982). Att människor lever nära varandra betyder alltså inte att de automatiskt lär känna varandra. Dagens individorienterade sociala liv är ett annat än gårdagens.

En skola för alla

'En skola för alla' är ett annat vanligt uttryck för den integreringsideologi som många omfattar. I direktiven till den ovan nämnda parlamentariska kommittén kan man läsa:

Ideologin om en skola för alla, i den meningen att man inte skall särskilja elever med olika funktionshinder från andra elever, utvecklades framförallt i början av 1960-talet då man började tala om normalisering och integrering. En skola för alla har sedan dess utvecklats till att bli ett av de centrala politiska målen för svensk skola. (Dir 2001:100).

Men vad är denna "skola för alla" mer konkret och i relation till vad vill de som använder uttrycket idag förhålla sig?

Ett verksamt bildningsarbete måste bygga på seklers samlade erfarenheter – ehuru utan illusioner om återgång till 'skolan förr'. Att skapa en skola för alla där bildningsarbetet är huvudsaken är ingen antikvarisk uppgift. En sådan skola har aldrig funnits.

skriver Donald Broady i bilaga 5 i läroplanskommitténs betänkande (SOU: 1992:94 s370) i en sammanfattning av bildningstänkandets historia. Uttrycket 'en skola för alla' används här som uttryck för en skola i vilken klassklyftor skulle uttraderas och skolan skulle bli ett vapen i kampen för det demokratiska samhälle, vilket präglade 1946 års skolkommissions vision. Samhällets bästa står här i centrum.

Jag vill gärna (och vem vill inte det?) att skolan ska vara avsedd för alla, det vill säga att alla ska uppleva skolan som sin, trivas där och ha utbyte av den,

skriver Haug i sin bok om specialundervisning som pedagogiskt dilemma (Haug 1998). Han ger uttrycket en annan innebörd där individen står i förgrunden.

Hur kan man förstå tanken med en skola för alla som uttrycket används idag? Är 'en skola för alla' uttryck för en strävan mot en skola där alla elever i den obligatoriska skolan finns och undervisas tillsammans eller är det en skola med många olika undervisningsgrupper utifrån intressen och förmågor?

2002-03-01

Dnr

Innebörden i 'en skola för alla' och begreppet 'integrering' har inte motsvarighet i någon enhetlig praktik. Intervjuer och skolbesök visar, som vi ska se, att organiseringen av skolan utifrån dessa värden kan få olika utfall.

Särskoleelever integrerade i grundskoleklass

Integrering av elever mottagna i särskolan i grundskoleklasser uppstod allra först i glesbygdskommuner, som ett sätt att förenkla vardagen för enskilda elever och deras vårdnadshavare. Genom integreringen slapp elever långa resor till särskolor. De fick också möjlighet att vara tillsammans med jämnåriga kamrater nära hemmiljön. (Jensen & Ohlsson 1991). Integreringen innebar också ekonomiska fördelar för huvudmännen som slapp bekosta skolskjutsar för eleverna.

Enligt 6 kap. 1§ i särskoleförordningen (1995:206, Skollagen) kan en elev som är mottagen i särskolan få sin undervisning i en grupp i grundskolan, om berörda rektorer är ense om detta och om elevens vårdnadshavare medger det. Integrerade elever följer i sådana fall särskolans kursplaner. Efter beslut av rektor i särskolan får avvikelser som krävs, göras från särskolans timplan, med hänsyn till undervisningens uppläggning i grundskolan. Motsvarande bestämmelse finns i 4 kap. 4§ grundskoleförordningen. Detta innebär att en elev som går i grundskolan kan få sin undervisning i särskolan men ändå följa grundskolans kursplaner, s.k. omvänd integrering. Denna möjlighet till integrering har funnits sedan början av 1990-talet. I propositionen *Om ändrat huvudmannaskap för särskola och särvox m.m.* (prop. 1991/92:94) anfördes bland annat att

frågan om integrering skall självfallet kunna väckas av elevens vårdnadshavare. Även i detta sammanhang är det viktigt att beslut fattas i samråd med vårdnadshavaren.

Det är elevens möjlighet att få sin undervisning i samma skola som andra elever i bostadsområdet som anförts som argument för integrering av särskoleelever i grundskoleklass. Motargumentet som nämns är den kvalitetsprincip enligt vilken behovet av "specialutbildad personal" samt särskilda krav på "undervisnings- och uppehållslokaler liksom på materiell utrustning och hjälpmedel" ska beaktas och prioriteras framför närhetsprincipen. (prop. 1991/92:94) Integreringen får alltså inte riskera rätten till en god utbildning anpassad till den enskilde elevens förutsättningar. Det motsatta gäller för särskoleelever som integreras i särskoleklasser; argumentet för detta är att få tillgång till specialutbildad personal även om man inte tas emot i skolformen särskola.

Särskoleundervisning i kommunerna

Enligt Skolverkets statistik fanns det läsåret 2000/01, 13 479 elever

2002-03-01

Dnr

mottagna i den obligatoriska särskolan, varav 70 procent som grund-
särskoleelever och 30 procent som träningskoleelever (Skolverket 2001c).
Av grundsärskolans elever var 16 procent integrerade i grundskolan, dvs fick
sin undervisning minst halva tiden tillsammans med elever som följer grund-
skolans läroplan⁶. Omfattningen av integreringen varierar mellan landets
kommuner från ingen alls till alla särskolemottagna elever. 72 av landets
kommuner, dvs ungefär 25 procent, uppger att inte någon av särskolans
elever är integrerad i grundskoleklasser, medan 35 kommuner, drygt 12
procent uppger att alla elever är integrerade. (Skolverket 2001c) Integrering
förekommer främst i glesbygdskommunerna och inte i lika hög utsträckning
i de större städerna.

Enligt tidigare rapport från Skolverket (2001a) strävar 27 procent av landets
kommuner, enligt de särskoleansvariga, efter att särskoleeleverna i så stor
utsträckning som möjligt ska gå i särskoleklass. 17 procent strävar efter
integrering i grundskoleklass, medan 33 procent anger annan policy för
klassplacering. 22 procent uppger att kommunen inte har någon enhetlig
policy i frågan. Samtidigt uppger hälften av kommunernas särskoleansvariga
att de i första hand erbjuder plats i befintliga särskoleklasser. Detta visar att
det finns en viss diskrepans mellan kommunernas strävan och vad de faktiskt
erbjuder vid klassplacering av särskoleelever. Det kan bero på att man följer
invanda rutiner, har lättare att erbjuda plats i särskola el dyl. En alternativ
tolkning är att särskoleklass många gånger upplevs vara den bästa lösningen
när hänsyn tas till individuella förutsättningar och önskemål hos eleverna
och deras vårdnadshavare. I ett fåtal kommuner, ca 5 procent, uppger man att
eleverna erbjuds klassplacering i särskola, trots att kommunen strävar efter
integrering i grundskoleklass.

En klar majoritet av kommunernas särskoleansvariga, 87 procent, anser att
förutsättningarna för en fungerande särskoleundervisning i stor eller ganska
stor utsträckning är beroende av den typ av undervisningsgrupp särskole-
eleverna placerats i. I några kommuner, 4 procent, anser man dock att typen
av undervisningsgrupp är av ganska liten eller liten betydelse för en
fungerande särskoleundervisning.

Det kan konstateras att många kommuner, enligt de särskoleansvariga,
strävar efter att tillgodose elevers och vårdnadshavares önskemål i samband
med mottagandet i särskola. Att svaret på dessa önskemål ofta blir
särskoleklass, är en annan sak som kan konstateras. Kanske kan detta
sammantaget tolkas som att särskoleklass av de flesta särskoleansvariga i
landets kommuner, och de flesta vårdnadshavare, bedöms vara den
undervisningsform som bäst svarar mot elevernas behov och förutsättningar.
(Skolverket 2001a) En alternativ tolkning är att många skolor och kommuner

⁶ Motsvarande siffra för år 2000 var 14 procent (Skolverket 2000b). Detta kan antingen
beror på en tidigare underrapportering i statistiken i fråga om integrerade elever eller på att
integrering av särskoleelever i grundskoleklasser blir allt vanligare.

2002-03-01

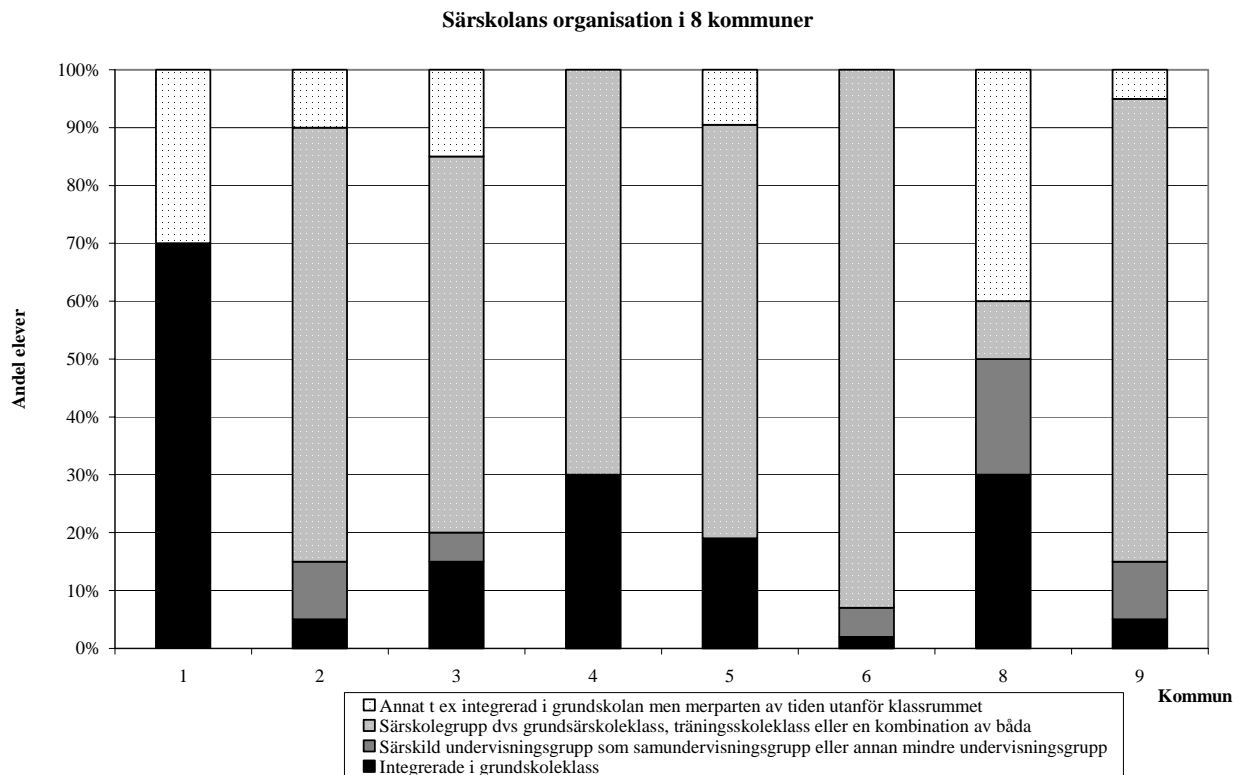
Dnr

av tradition och vana undervisar särskolans elever i särskoleklass.

Var undervisas eleverna?

De kommuner som före kommunaliseringen inte hade någon egen undervisning för särskoleelever skickade sina elever till en grannkommun. Efter kommunaliseringen av särskolan har nästan alla tagit över ansvaret för särskoleundervisningen av elever boende inom kommunen. Av landets 289 kommuner har 273 stycken särskola läsåret 2000/01. Motsvarande siffra var 205 stycken läsåret 1995/96 (Skolverket 2001c; Skolverket 2000b). 8,9 procent av eleverna i den obligatoriska särskolan får läsåret 2000/2001 sin skolgång i annan kommun än den de bor i. Motsvarande siffra läsåret 1996/97 var 13,4 procent (Skolverket 2001c).

Nedan visas en sammanställning av svaren i den enkät till samtliga rektorer i

8 av de 9 fallstudiekommunerna som insamlades våren 2001. Vi får genom den en bild av hur organiseringen av undervisningen för särskolans elever ser ut i dessa kommunerna utifrån rektorers uppgifter.

I tabellen saknas uppgifter från kommun 7 vilket beror på att enkäter till rektorer i denna kommun inte sändes ut. Variationen i fråga om organiseringen av undervisningen för särskolans elever är slående men inte förvånande. Kommunerna är utvalda för att spegla just variation. Den ena

2002-03-01

Dnr

ytterligheten utgörs av att undervisning för särskolans elever finns i grundsärskoleklasser eller särskilda grupper för träningskolelever eller kombinationer av dem. Den andra ytterligheten är att undervisning för särskoleelever sker inom grundskoleklasser. Mellan dessa renodlade undervisningsmiljöer finns olika lösningar; s k samundervisningsgrupper med *både* elever som är mottagna i särskola *och* elever som går i grundskola samt en rad särskilda undervisningsgrupper⁷. Studien visar, liksom tidigare studier (Skolverket 2000a, Skolverket 2001a) att intresset för att skapa sådana mindre undervisningsgrupper är stort bland lärare och rektorer. En jämförelse mellan de uppgifter som finns i Skolverkets uppföljningssystem (se metodkapitlet) och uppgifter från kommunernas rektorer, vilket åskådliggörs i ovanstående tabell visar ingen entydig bild. Organiseringen av särskoleundervisningen i de aktuella kommunerna stämmer inte om man jämför uppgifter från rektorer med uppgifter i Skolverkets uppföljningsstatistik. Det kan bero på att situationen förändrats men det kan också bero på andra faktorer som vi ska se nedan.

Begreppsförvirring eller flexibilitet?

Det finns en stor variation när det gäller integrering. Det handlar både om hur olika undervisningsgrupper definieras och hur den undervisning definieras som enskilda elever knutna till dessa grupper får. Fallstudiebesöken visar att situationen är sammansatt. 'Integrering' kan för en särskoleelev innebära att eleven får all undervisning tillsammans med grundskoleelever. Det kan också betyda att eleven undervisas en halvdag per vecka tillsammans med grundskoleelever, och resterande tid i ett grupprum, ensam med en assistent. En elev som enligt uppgift går i samundervisningsgrupp kan i själva verket få större delen av sin undervisning av en assistent i ett grupprum osv. Studien visar också att särskoleelever oftast återfanns i *en* av klasskonstellationerna inom respektive skola; där det finns särskoleklasser finns ofta inga särskoleelever integrerade i grundskoleklasser, till exempel (annat än under enstaka lektioner). En tolkning är att varje enskild skola har sin egen policy för klassplacering.

Man kan tala om en beskriven verklighet och en praktisk verklighet och dessa är inte alltid identiska. Närmare studier av undervisningen för särskolans elever visar dessutom att eleverna kan få undervisning i flera grupper. I vissa ämnen, i vissa grupper, vid vissa moment i ämnena i andra grupper osv. Undervisningsformerna är inte konstanta utan förändras i många fall över tid. Den praktiska verkligheten är alltså både flexibel och föränderlig. Kommuners uppgifter i fråga om integrering av särskolans elever i grundskoleklasser visar i detta ljus inte hela bilden av den praktiska verkligheten utan avtäckar snarare strävanden eller föreställningar om hur

⁷ "Särskild undervisningsgrupp" är det begreppet som används för andra undervisningsgrupper i grundskolan än grundskoleklasser, i skollagen (Grundskoleförordningen 5 kap 5 §)

2002-03-01

Dnr

det bör se ut.

För- och nackdelar med olika undervisningsgrupper

Under de skolbesök och intervjuer som gjorts i undersökningen har synpunkter på olika former av undervisningsgrupper för särskolans elever framkommit. Här är de sorterade för att visa de för- och nackdelar som omgärdar talet om integrering, samundervisningsgrupper och andra smågrupper respektive särskoleklasser. Synpunkterna kommer från lärare och rektorer.

Integrering av särskoleelever i grundskoleklasser

Integrering av särskoleelever i grundskoleklasser sägs få en rad positiva effekter för särskoleeleverna: De får positiv dragkraft av grundskolebarnen t ex genom att ha dem som förebilder. Särskolebarnen får social träning. De får genom grundskoleintegreringen möjlighet att bo kvar hemma och slipper långa resvägar till skolan. Men integreringen omtalas också med oro. En risk som nämns är att särskolans elever inte får undervisning utifrån särskolans kursplaner. En annan är att särskolebarnen riskerar att bli socialt isolerade om de inte har en eller flera uppbyggda kompisrelationer eller liknande i klassen. Grundskoleintegrering sägs fungera bättre för särskoleelever i en åldersblandad klass, där de har lättare att hitta kompisar. Många tycker att integrering i grundskoleklass fungerar i de lägre åldrarna men blir svårare ju äldre eleverna blir.

Integrering av särskolebarn i grundskoleklasser sägs dock kunna innebära svårigheter för lärarna. De kan ha svårt att avgöra på vilken kunskapsnivå de ska lägga sig, vilka krav de ska ställa på eleverna. Alla lärare är inte heller medvetna om huruvida deras elever är mottagna i särskolan som grund-särskoleelev eller som träningskoleelev och vet alltså inte utifrån vilken kursplan de ska undervisa. Lärare tenderar också att bli beroende av att ha assistenter i klassrummet. Ytterligare en svårighet som nämns är samarbetet mellan assistent och läraren. Det påpekas också att det är nödvändigt att grundskollärarna är positiva och intresserade av att arbeta med särskolebarn, annars blir det inte bra.

En del vårdnadshavare sägs ha lättare att acceptera att deras barn är mottagna i särskolan och integrerade i grundskoleklass än att deras barn går i särskoleklass, enligt rektorer och lärare. Ur skolans perspektiv omtalas integrering i grundskoleklasser som enda lösningen för en del skolor då antalet särskoleelever är för litet för att utgöra en egen grupp.

Särskilda undervisningsgrupper

Samundervisningsgrupper och andra smågrupper omtalas i positiva ordalag av många. De kan ge möjlighet för så kallade gråzonsbarn att få extra stöd under en period och sedan slussas ut i vanliga grundskoleklasser, om det skulle vara aktuellt. Sådana gruppkonstellationer sägs också vara bra för

2002-03-01

Dnr

elever som tackat nej till särskola. Också i dessa undervisningsgrupper uppges särskoleeleverna kunna få draghjälp av grundskoleeleverna och dessutom större möjlighet till individuell undervisning än i grundskoleklasser. Fler smågrupper skapar bättre möjlighet att hitta rätt nivå för barnen, menar många.

Samundervisningsgrupper och smågrupper uppges, liksom skolgång som integrerad i grundskoleklass, vara lättare för vårdnadshavare att acceptera än särskoleklass, det är mindre laddat än särskoleklass. Vårdnadshavare sägs också ofta önska att deras barn får gå i små undervisningsgrupper.

En negativ aspekt av små undervisningsgrupper påstås enligt rektorer vara att lärare hellre undervisar fler timmar för att kunna behålla små undervisningsgrupper, än att använda tiden för reflektion, vilket riskerar att göra personalen sliten.

För skolan kan de små undervisningsgrupperna vara positiva eller negativa ur fler aspekter. I dem kan man samla elever som man inte riktigt vet hur man ska stödja i deras lärande. En omtalad risk är att lärare skickar de 'besvärliga' barnen dit. En ytterligare risk som nämns är att grupperna kan bli för små för att bli bra undervisningsgrupper. Små undervisningsgrupper ger å andra sidan möjlighet till hög personaltäthet vilket uppges gagna både elever och lärare. Samundervisningsgrupp omtalas också som en bra lösning ur ekonomiskt perspektiv. Särskola och grundskola delar på kostnaderna.

Särskoleklasser

Personalen uttrycker en rad positiva omdömen om särskoleklassen. I särskoleklassen är man väl tillgodosedd ifråga om resurser och personal och kan därför möta barnens behov. Barnen slipper känna sig misslyckade vilket kan vara fallet i grundskoleklass. Särskolebarnen får möjlighet att socialiseras med sina egna och vårdnadshavarna får möjlighet att träffa andra vårdnadshavare med barn som har liknande förutsättningar. I särskoleklass kan eleverna få mer avancerade uppgifter eftersom de där inte behöver vara beroende av assistent, menar någon. En särskoleklass med "öppna dörrar" gör det möjligt för eleverna att själva välja i vilken utsträckning de vill vara med i övrigt arbete i skolan jämfört med total integrering. Men miljön i en särskoleklass sägs också riskera att bli för tillrättalagd och utan utmaningar.

Särskoleklasser insprängda mellan grundskolans klasser påstås göra att grundskolans barn på ett positivt sätt ser att alla barn tillhör vardagen. Särskolan sägs berika. En skola utan särskola är inte lika rik som en med. Men särskoleklassen kan också lätt bli isolerad och det finns en risk att grundskolans elever tycker särskoleeleverna är konstiga.

Ett problem för skolan med särskoleklasser kan vara att behålla all personal om för många elever har personliga assistenter, då en del lärare tycker att det är svårt att arbeta med assistenter i klassrummet. En annan svårighet är att

2002-03-01

Dnr

grupperna kan bli för små.

Varför organiseras undervisningen som den gör?

Organiseringen av undervisningen för särskoleelever beror, som tidigare sagts, på en mängd olika faktorer såsom kommunens geografiska läge och synen på vilka särskoleelevernas behov är och hur de bäst bemöts. För att illustrera orsakerna till de olika sätten att organisera undervisningen för särskolans elever följer här beskrivningar av fyra olika ”typfall”.

En av fallstudieskolorna utgör ett exempel på hur traditionen kan avgöra hur undervisningen organiseras. På denna skola, där eleverna går i särskoleklasser, har de intervjuade lärarna lång erfarenhet av särskola, relaterar till hur det var under landstingstiden och pratar om ”vad sådana här elever behöver”. Särskolans verksamhet är isolerad från grundskolans, särskolan har egna studiedagar och idrottsdagar. Någon direkt integrering har inte skett utan verksamheten är i stort sett som före kommunaliseringen av särskolan. Skolan ligger i en glesbygdskommun och organiseringen är beroende av ett visst elevunderlag för att kunna drivas vidare på samma sätt.

I en annan fallstudieskola är glesbygdsprobatiken ännu tydligare. Här är skolans två särskoleelever integrerade i grundskoleklasser då de är för få för att utgöra en egen särskoleklass. Alternativet för dessa elever hade varit placering i särskoleklass i kommunens centralort, vilket avvisats av elevernas vårdnadshavare då det skulle innebära en förlorad kontakt med jämnåriga i närsamhället. Ju äldre eleverna blir desto oftare kommer alternativet särskoleklass i centralorten på tal.

Ett tredje exempel utgörs av en liten undervisningsgrupp för elever med grav autism. I detta fall är den lilla undervisningsgruppen en anpassning till extrema behov som visat sig finnas bland ett fåtal barn i kommunen. Flera av dessa elever hade misslyckade särskoleplaceringar bakom sig och berörd rektor var tvungen att hitta en lösning för att i överhuvudtaget kunna erbjuda någon skolgång för dessa elever. Resultatet har blivit en verksamhet med en mycket tydlig idé om vad just dessa elever behöver.

Det sista exemplet visar att organiseringen ibland kan sägas vara något som bara ”blir” utifrån vissa omständigheter. I detta fall är den samundervisningsgrupp som finns konsekvensen av en liten undervisningsgrupp, med både grundskole- och särskoleelever, som bildades på en av kommunens lågstadieskolor. Denna grupp följde med eleverna till högstadiet. Hur man väljer att organisera undervisningen för kvarvarande särskoleelever nästa år, när gruppen upplöses då flertalet av eleverna börjar gymnasiet, är en öppen fråga.

Ovanstående beskrivningar visar hur organiseringen av skolgången i fråga

2002-03-01

Dnr

om integrering eller inte för särskolans elever beror på olika faktorer, såsom kommuntyp, traditioner, vårdnadshavares önskemål och elevers olika svårigheter. Tidigare studie (Skolverket 2000a; Skolverket 2001a) visar också att organiseringen av undervisningen för särskolans elever inte alltid, men i vissa kommuner är ett utslag av medvetna kommunala strategier och synsätt. I flera kommuner är det påfallande hur beroende organiseringen av undervisningen är av den enskilda skolans situation och ofta t o m av enskilda lärares idéer och ambitioner. Verksamheten kan i dessa fall beskrivas som personberoende.

Tidigare studier av elevökningen i särskolan (Skolverket 2000) visar att man i en del kommuner väntar i det längsta innan man erbjuder eleverna särskola. Man menar att skolgång i grundskola till och med år fem eller sex fungerar tillfredsställande för de flesta elever, utan att eleverna mottas i särskola. I dessa kommuner finns få elever i särskolans tidigare år och en ökning i de senare skolåren. I glesbygds, landsorts och mindre kommuner kan detta förfarande leda till att man har få integrerade särskoleelever och att man i samband med att elever mottas i särskola då de börjar högstadiet, och samlas på högstadieskolor, organiserar dem i en särskolegrupp. I andra kommuner gör man noggranna utredningar så fort misstanke om att särskola kan bli aktuellt, visar sig. I dessa kommuner finns relativt många elever i särskolan redan i de tidiga skolåren men mottagande av elever i äldre åldrar är marginell. Finns ett tidigt intresse att få upp ögonen för elevers svårigheter, tycks tendensen att skapa särskilda undervisningsgrupper starkare. Finns det dessutom redan särskoleklasser i skolan/kommunen tycks tendensen vara att det är relativt lätt att där placera nya elever. Intresset för att kategorisera eleverna tycks gå hand i hand med intresset att sortera dem i undervisningsgrupper. De olika förfarandena är exempel på hur kommuner som företrädesvis undervisar särskoleelever i egna grupper har gått till väga.

Sammanfattning - Orsaker till variation beträffande integrering

Hur kan man då förstå orsaken till variationen mellan och inom kommuner beträffande just *integrering* av särskoleelever i grundskoleklasser, utifrån den ansats vi här givit? Vilka kommunala strategier kan skönjas och vilka förutsättningar har grundskolan att ta emot elever med utvecklingsstörning?

Det är vanligare att särskolans elever integreras i grundskoleklasser i gles- och landsbygdskommuner, av praktiska skäl. Men andelen integrerade elever ökar och detta sätt att förfara finns också i städer och kan där ses som resultatet av tanken att olikheter ska blandas i samma klass, dvs ideologiska snarare än praktiska skäl.

Såväl mellan som inom kommuner finns en stor variation beträffande förhållningssättet till grundskoleintegrering av särskolans elever. I de fall integrering förekommer är några av de viktigare orsaker och argument som

2002-03-01

Dnr

anförs följande:

- Integrering kan vara ett sätt att få vårdnadshavare att acceptera särskola för sina barn.
- Integrering kan framstå som den enda organisatoriska lösningen för en skola med få särskoleelever.
- Integrering kan vara ett sätt att ge särskoleelever positiv draghjälp från grundskoleelever.
- Särskoleelever i glesbygd slipper långa resor när de integreras i en grundskola nära hemmet.

Det är intressant att notera att bara en punkt, den tredje, kan på något sätt relateras till elevens undervisningssituation. En del av argumenten för integrering kan dock som vi redan sett problematiseras. Elevernas rätt att socialiseras med grundskolans elever kan också innebära att de förlorar möjligheten att socialiseras med andra särskoleelever. Att integrera särskoleelever i grundskolan för att de är för få för att utgöra en egen undervisningsgrupp kan ha vissa risker. På en grundskola utan särskoleklasser saknas ofta kompetens och erfarenhet att undervisa särskolans elever. Det är nödvändigt att lärare som undervisar särskolans elever är väl förtrogna med sin uppgift och t ex känner till särskolans styrdokument, men också att de är positiva till integrering. Jensen och Ohlsson pekar i sin studie av integrering av särskoleelever i grundskolan på några viktiga villkor för att integreringen av särskoleelever i grundskoleklasser ska nå så långt som möjligt mot en verklig social integrering. De menar bland annat tillräckliga ekonomiska resurser, personal med adekvat utbildning, ändamålsenliga gruppstorlekar och grupp sammansättningar, ett gott socialt klimat, väl tilltagen planeringstid för lärare, information till föräldrar är viktiga villkor. (Jensen & Ohlsson 1991)

Författarna diskuterar således grundskolans förutsättningar att undervisa särskolans elever. Lärares och skolledares kompetens och inställning är viktiga förutsättningar. Det krävs medvetenhet och aktiva ansträngningar från lärarna för att barnen verkligen ska lära känna varandra och att integreringen inte bara ska bli fysisk och funktionell utan också social (jfr Tideman 1998). Frågan om grundskolans förutsättningar att undervisa särskolans elever utvecklas vidare i nästa kapitel *Kvalitet i särskoleundervisningen*.

Beträffande kommunala strategier för särskolans organisering konstaterades i rapporten om kvaliteten i särskolan (Skolverket 2001a) att sådana saknades i de flesta kommuner i studien. Vissa kommuner har dock en tydlig idé om hur man vill att särskolans organisering ska se ut. I de övriga uppstår på en skola en lösning för att situationen kräver det, utan att det finns några gemensamma idéer om vad man vill åstadkomma och hur detta bäst kan ske. Ibland framstår också det på kommunal nivå till synes strategilösa i sig som en slags strategi, dvs. respektive skola/skolområde ska själv hantera

2002-03-01

Dnr

organiseringen av undervisningen på det sätt som bedöms fungera bäst. Tendensen är då att traditionerna får styra och att 'man gör som man brukar'.

Utifrån ovanstående resultat kan organiseringen av olikhet i dagens skola diskuteras. Integrering av elever, eller grupper av elever för att skolformerna (och eleverna får man förmoda) ska "*berika varandra*" (prop. 1991/92:94) får i detta perspektiv anledning att problematiseras. Vad kan lösningar som specialgrupper respektive grupper för alla, få för konsekvenser för elever och lärare och det sociala livet i skolan? Leder fysisk integrering verkligen mot det önskvärda närmandet mellan verksamheterna (jfr Gustavssons 2001)? Vad krävs förutom en fysisk integrering och/eller att eleverna undervisas tillsammans, för att en kvalitativ social integrering ska komma till stånd? (jfr Tideman 1998)

Sammantaget kan de orsaker studien funnit till variationen i fråga om integreringen av särskoleelever i grundskoleklasser indelas i fyra kategorier. Hur det blir i praktiken beror främst på:

- Praktiska omständigheter; kommunens storlek och befolkningsstruktur, strävanden att få vårdnadshavarnas acceptans,
- förekomsten av generella professionella 'sanningar',
- förekomsten av kommunala verksamhetsidéer,
- tolkningen av den offentliga retoriken kring 'integrering' och 'en skola för alla', som ger utrymme för de flesta typer av lösningar.

'En skola för alla' kan omfatta en skola med t ex särskoleelever i en grupp för sig i en lokal vid sidan av grundskolan och andra elever som inte klarar grundskolan i andra smågrupper för sig. 'En skola för alla' kan också vara en skola där alla elever undervisas tillsammans, i samma grupper. För att använda Haugs begrepp pekar dock studien på en tendens mot segregering snarare än inkluderande integrering.

2002-03-01

Dnr

2. Kvaliteten i olika undervisningsformer

Bakgrund

I en tidigare rapport från Skolverket (Skolverket 1999b) dras en del slutsatser kring faktorer som påverkar kvaliteten på undervisningen i särskolan, bland annat att en tredjedel av lärarna i särskolan inte har adekvat utbildning, samt att det råder brist på riktade fortbildnings- och kompetensutvecklingsinsatser. Föreliggande regeringsuppdrag utgår från ovan nämnda rapport. I uppdraget ingår att *”följa upp och utvärdera kvaliteten i undervisningen, särskilt den pedagogik och det stöd som möter utvecklingsstörda barn i grundskolan i relation till den i särskolan”*.

Senare års uppföljningar och utvärderingar av Skolverket (2000a) samt av olika forskare (Blom 1999; Tideman 2000, m fl) har pekat på att kommuner, skolor och vårdnadshavare står inför svåra avväganden i fråga om hur undervisningen lämpligast organiseras för elever med utvecklingsstörning. Ytterligare studier (Blom 2001; Skolverket 2001a) visar att variationen mellan enskilda skolor, mellan kommuner och mellan hela kommuner, är stor beträffande vilka elever som mottas i särskolan, samt hur undervisningen organiserats för dessa. I Skolverkets tidigare rapport om kvaliteten i särskolan (2001a) sammanfattas resultaten enligt följande (här något nedkortat):

- Särskolans kommunalisering har medfört att fler rektorer och lärare som inte tidigare kommit i kontakt med särskolan nu ansvarar för undervisning av särskoleelever. Studien visar på brister i kunskap om särskolans nationella styrdokument. Kommunala tjänstemän, lärare och vårdnadshavare är inte alltid överens om varför en elev aktualiserats för särskola, vilka svårigheter som är särskoleberättigande eller vilka behov särskolan som skolform förväntas tillgodose.
- En fjärdedel av de särskoleansvariga i landets kommuner uppger att de endast delvis kan erbjuda särskoleeleverna adekvat utbildning. Detta förklaras i många fall med brist på specialpedagogiskt utbildad personal. Hälften av de lärare som undervisar elever mottagna i, eller erbjudna särskola, saknar speciallärar- eller specialpedagogutbildning. Majoriteten anser dock att de får det stöd de behöver för att kunna undervisa särskoleelever.
- Rektorer och lärare upplever en bristande kommunal planering för särskolans organisering. I flera mindre kommuner upplever lärare och rektorer sig ensamma och utlämnade till följd av att en kommunal planering saknas. Även undervisningen i särskolan saknar ibland tydlig planering. Kortsiktiga mål snarare än långsiktiga strategier styr

2002-03-01

Dnr

undervisningen.

- Utan övergripande organisatorisk strategi för hur särskolans elever ska bemötas riskerar t ex gruppammansättningar att styras av vilka elever som i nuläget faller ur grundskolans klasser och vilka lärare som finns på skolan.
- Utan undervisningsstrategier styrs undervisningen av mer kortsiktiga lösningar. En risk är att det leder till lågt ställda krav och brist på utmaningar för eleven, en annan är att fokus läggs på det eleverna inte kan istället för det som är möjligt att utveckla.
- Kvaliteten på undervisningen för särskolans elever kan relateras till i vilken utsträckning kommuner, skolor och lärare har strategier, planer och mål för verksamheten. Förekomsten av en gemensam verksamhetsidé beträffande undervisningen för särskolans elever tycks vara avgörande för kvaliteten i undervisningen.

Inledning

Sammantaget visar de tidigare studierna att förutsättningarna för särskolans verksamhet har förändrats efter dess kommunalisering. En av dessa förändringar är att skolbarn som tas emot som särskoleelever inte längre 'per automatik' anvisas till särskilda klasser. Allt fler elever som tas emot i skolformen särskola får sin skolgång förlagd till någon av den mängd olika klasskonstellationer som finns inom det obligatoriska skolväsendet, vilket påpekades i det förra kapitlet. Dessa undervisningsgrupper kategoriseras i följande kapitel i fyra olika typer; traditionell särskoleklass, samundervisningsgrupp, särskild undervisningsgrupp och grundskoleklass. *Särskoleklass* betecknar här den traditionella särskoleklassen med enbart eller huvudsakligen⁸ särskolans elever (elever i grundsärskola och/eller träningskola). Den andra klasstypen är *samundervisningsgrupp*, vilket är en gruppkonstellation som skapats i syfte att bedriva undervisning av en mindre grupp särskoleelever tillsammans med en mindre grupp grundskoleelever. Den tredje typen av undervisningsgrupp är den ordinära och större gruppkonstellationen i grundskolors verksamhet, här kallad *grundskoleklass*. Den fjärde typen är en liten grupp och kallas här *särskild undervisningsgrupp*. Denna benämning avser en grupp med relativt få grundskoleelever som satts samman utifrån deras behov av särskilt stöd. I de två senare grupperna kan särskoleelever undervisas som integrerade.

I många fall beslutas vilken klassplacering en särskoleelev skall få i samråd mellan den som ansvarat för handläggningen av elevens mottagande/inskriv-

⁸ I några särskoleklasser kan enstaka elever från grundskolan finnas integrerade, i en så kallad 'omvänd integrering'.

2002-03-01

Dnr

ning, den enskilda skolans rektor och elevens vårdnadshavare. Det är dock skolans rektor som äger det avgörande beslutet om klassplaceringen. Den tidigare studien av kvalitet i särskolan (Skolverket 2001a) visar att lärare som är undervisningsansvariga i de olika klasstyperna, och därmed för särskoleelevernas undervisning, uppvisar stora skillnader. Skillnaderna avser betydelsefulla faktorer såsom adekvat utbildning, erfarenhet i yrket, tidigare erfarenhet av barn med funktionshinder, tillgång till information om särskoleelevers svårigheter och behov, tillgång till konsultation, samt tillgång till formellt och informellt stöd. Att bli mottagen som särskoleelev innebär därmed stora variationer i det som kan kallas undervisningens kvalitet, bland annat beroende på i vilket sammanhang eleven får sin undervisning. Vi har därför valt att, i föreliggande kapitel, presentera enkätmaterialen från de berörda lärarna och vårdnadshavarna i en uppdelning utifrån undervisningsgrupper. Först en kort redogörelse för vad vi här avser med begreppet 'kvalitet':

Kvalitetsbegreppet

Kvalitet i skolan kan diskuteras utifrån olika perspektiv. I den tidigare studien av kvalitet i särskola refererades till Gunni Kärrby (1992) som skriver att pedagogisk verksamhet har sociala och humanistiska mål men att den samtidigt kan ses ur politisk- ekonomiska perspektiv. Kärrby menar att kvalitet och förutsättningar för kvalitet inom pedagogisk verksamhet i stora drag kan delas in i tre olika perspektiv; politiskt, administrativt och pedagogiskt.

Kvalitet *på politisk nivå* kan vara hur väl verksamheten svarar mot nationella och kommunala mål, hur väl skolan lyckas nå målen och kraven i styrdokumentet. Med kvalitet *på administrativ nivå* räknas t ex ledningspersonalens kunskap om vad som är god pedagogisk verksamhet samt ledning och organisering av denna. En avgörande administrativ kvalitetskomponent är lärarnas och skolledningens kunskap om särskola. Särskolans styrning, dess ledning och organisering är andra faktorer som påverkar. Här är skolledningens förståelse och tolkning av det statliga och kommunala uppdraget av stor betydelse. Kvalitet *på pedagogisk nivå* utgår ifrån hur lärare, elever och vårdnadshavare uppfattar verksamheten, lärarnas syn på hur de tillgodoser elevernas behov, hur eleverna själva upplever att de får sina behov tillgodosedda samt vårdnadshavarnas uppfattning om barnens skolgång. (se vidare Skolverket, 2001a)

I enlighet med direktiven i det nu aktuella uppdraget, ägnas första delen av detta kapitel åt att redovisa de aktuella undervisningsansvariga lärarnas kompetens, arbetssätt och arbetsvillkor inom de olika typer av undervisningsgrupper där särskoleelever placerats. I kapitlets andra del redovisas vårdnadshavarnas uppfattning om barnens skolgång. Kapitlets sista del är beskrivningar, kommentarer och reflektioner från de skoldagar som följts vid

2002-03-01

Dnr

skolbesöken i studien. Således behandlas kvalitet på den pedagogiska nivån, såsom den beskrivs ovan. Skiljer sig undervisningens kvalitet – eller närmare bestämt förutsättningarna för undervisningens kvalitet – åt i fråga om särskoleelever placerade i normalstora grundskoleklasser, i mer traditionella särskoleklasser eller i andra klasskonstellationer?

Urval

Resultaten i detta kapitel bygger på enkäter ställda till alla de lärare som undervisar särskoleelever eller elever som erbjudits särskola i de 9 kommunerna. Enkätmaterialet är sorterat efter den typ av tidigare nämnda undervisningsgrupper lärarna uppger att de är undervisningsansvariga för. Lärarna fördelar sig på följande sätt:

- Grundskoleklass 80 stycken
- Särskild undervisningsgrupp 24 stycken
- Samundervisningsgrupp 23 stycken
- Särskoleklass 103 stycken
- Annan klasstyp 13 stycken
- Inget svar om klasstyp 4 stycken

De tretton lärare som uppger alternativet 'annan klasstyp' beskriver sin klass på ett sätt som visar på fältets komplexitet, och därmed på svårigheterna i att kategorisera undervisningsgrupperna; '*individuell undervisning*', '*mindre undervisningsgrupp som tillhör en grundskoleklass*', '*träningsskola inom grundsärskola*', '*träningsskola/gymnasiesär*', '*olika grupper av elever med behov av extra hjälp*', '*specialpedagog*'. Många av dessa lärare skulle troligen kunna fogas till gruppen 'lärare i särskoleklass'. Vi har emellertid valt att använda oss av de kategorier lärarna själva markerat. De lärare som uppgett alternativet 'annan klasstyp' har således fått utgöra en egen kategori.

De angivna procentuppgifterna i rapporten är beräknade efter ovanstående antal lärare i respektive grupptyp. Undantag finns dock; vad gäller ett par frågor finns inga uppgifter från en av de nio studerade kommunerna. Dessa procentuppgifter har därför beräknats på antalet lärare i åtta kommuner.

Det urval vårdnadshavare för elever som mottagits i särskola i de nio fallstudiekommunerna, och som besvarat en enkät inför den förra studien, finns även med här. Också när det gäller vårdnadshavarna har materialet sorterats efter vilken undervisningsgrupp dessa uppger att deras barn får den största delen av sin skolgång i. Barnen (och därmed vårdnadshavarna) fördelas på följande sätt:

- Grundskoleklass 66 stycken

2002-03-01

Dnr

- Särskild undervisningsgrupp⁹ 21 stycken
- Samundervisningsgrupp 6 stycken
- Särskoleklass 139 stycken
- Annan klasstyp 5 stycken

Sammanlagt ingår vårdnadshavare till 237 särskoleelever i den här delen av studien. I sammanfattningarna av svaren jämförs huvudsakligen förhållandena i de två stora undervisningsgrupperna; grundskoleklass och särskoleklass.

Lärares perspektiv

Utbildning - formell kompetens

Den första grundläggande frågan i kartläggningen av lärarnas kompetens rör lärarnas utbildning. Nästintill samtliga lärare som besvarat enkäten – oavsett klasstyp – har någon form av *pedagogisk grundutbildning*: 75 av de 80 lärarna i grundskoleklass (94%) har pedagogisk grundutbildning, liksom 21 av de 24 i särskild undervisningsgrupp (87,5%), 22 av de 23 i samundervisningsgrupp (96%), 98 av de 103 i särskoleklass (95%) och tolv av de 13 i den klasstyp som här betecknas 'annan' (92%).

För de lärare som undervisar särskoleelever i grundskoleklass är den vanligaste pedagogiska grunden någon av de äldre lärarutbildningarna; *låg-, mellan- eller högstadielärare* (47 stycken, 59%). Den vanligaste pedagogiska grundutbildningen för lärare som undervisar i särskoleklass är *förskollärare* (31 stycken, 30%). Detta kan ha sin förklaring i att förskollärarytbildning gav behörighet till den tidigare speciallärarytbildningens 'gren 3', vilken utbildade pedagoger till särskolans träningsskola.¹⁰

Lärare kan även ha någon form av *specialpedagogisk* utbildning. Hälften av de lärare som är undervisningsansvariga för särskoleelever saknar emellertid sådan utbildning. Fördelat på klasstyp ser vi att en sådan utbildning är betydligt mer sällan förekommande hos lärare i grundskoleklass jämfört med lärare i andra, mindre klasstyper. Endast nio av de 80 lärare som undervisar särskoleelever i grundskoleklass (11%) har adekvat utbildning för detta, i meningen någon form av specialpedagogisk utbildning. Lärare med specialpedagogisk utbildning finns huvudsakligen i de särskilda undervisningsgrupperna, i samundervisningsgrupperna och i särskoleklasserna. I särskoleklasserna har 70 procent av lärarna specialpedagogisk utbildning, och i de

⁹ Här finns också de särskoleelever som tillhör en normalstor grundskoleklass, men får största delen av sin undervisning utanför denna.

¹⁰ I studien har någon åtskillnad på särskoleklasser som består av enbart elever i grundsärskola, enbart elever i träningsskola, eller en blandning av dessa elever, inte gjorts. I vilken utsträckning förskollärare med speciallärarytbildning arbetar med grundsärskoleelever eller träningsskoleelever går därför inte att klarlägga.

2002-03-01

Dnr

två förstnämnda mindre undervisningsgrupperna uppgår motsvarande andel till drygt hälften.

Påpekas bör att lärare med specialpedagogisk utbildning inte alltid specialiserat sig på barn som ingår i särskolans elevkrets (dvs barn med utvecklingsstörning eller autism, eller därmed jämställd förvärvad hjärnskada) eftersom utbildningar som rör specialpedagogik har förändrats ett flertal gånger, och också har medgivit valmöjligheter som i vissa fall exkluderat vissa diagnosgrupper till förmån för andra. I studien görs dock ingen åtskillnad mellan de olika specialpedagogiska inriktningarna.

Många lärare uppger i enkäten att de även har *någon annan* utbildning som de anser vara nyttig för det arbete de utför. Denna 'andra utbildning' kan till exempel vara kortare kurser som rör olika funktionshinder (t ex TEACCH, autism, teckenspråk, rörelsehinder, koncentrationssvårigheter), längre akademiska eller praktiskt inriktade kurser eller utbildningar inom området (t ex psykologi, handikappkunskap, mentalskötare, arbetsterapeut), andra utbildningar inom det pedagogiska området (t ex idrottslärare, musikpedagog, dramapedagog) eller annat (t ex ambulansförare, massör, läke-
eurytmi, medicintekniker, teletekniker).

En fjärdedel av lärarna i grundskoleklass menar att de har någon annan utbildning som de värdesätter för det aktuella arbetet med särskoleelever. Motsvarande andel för lärarna i särskoleklass är drygt hälften och i samundervisningsgrupp 61 procent. De kategorier, där en majoritet av lärarna uppger att de har någon sådan annan utbildning, är således lärare i de klasskonstellationer som skapats i mening att bedriva särskoleundervisning.

Sammanfattningsvis i fråga om lärarnas utbildning, den formella kompetensen, kan vi konstatera att:

- oavsett klasstyp har lärarna i mycket stor utsträckning någon pedagogisk grundutbildning,
- nära en tredjedel av lärarna i särskoleklass har förskolläraryt utbildning som pedagogisk grund,
- lärare med specialpedagogisk utbildning undervisar i störst utsträckning i särskoleklass,
- endast var tionde lärare som undervisar särskoleelever i ordinär grundskoleklass har specialpedagogisk utbildning,
- störst andel lärare, med någon annan utbildning som är till nytta för arbetet med särskoleelever, undervisar i samundervisningsgrupp eller i särskoleklass.

Erfarenhet - informell kompetens

Kompetens för ett yrkesutövande som pedagog inhämtas inte bara genom utbildning, utan även genom erfarenhet. Här har vi frågat *hur lång*

2002-03-01

Dnr

erfarenhet lärarna har av att undervisa särskoleelever¹¹. För en fjärdedel av lärarna är det läsår studien genomförs det första året som de undervisar särskoleelever. Vid en jämförelse mellan lärare som undervisar särskoleelever i olika klasskategorier, ser vi att den genomsnittliga tid de undervisat särskoleelever, varierar stort. Den genomsnittliga tiden för lärare som undervisar i särskoleklass är 23 terminer. Motsvarande tid för lärare som undervisar särskoleelever i grundskoleklass är fyra terminer, samma antal terminer gäller lärare i särskild undervisningsgrupp.

Också lärares andra – tidigare – erfarenheter av barn med utvecklingsstörning har noterats i denna studie. Denna erfarenhet härrör i de flesta fall från någon annan pedagogisk verksamhet, från verksamhet inom vård och behandling, eller från något annat område.

Resultatet visar att knappt två femtedelar av lärarna har erfarenhet av detta från *andra pedagogiska verksamheter* än den nuvarande. Störst andel lärare med sådan erfarenhet finns i särskoleklasserna (44%) samt i grundskoleklasserna (40%). Färre är de som har erfarenhet av barn med utvecklingsstörning från *vård och behandling* (18%). Det skiljer sig dock stort mellan klasstyperna; nära en tredjedel av lärarna i särskoleklass uppger att de har tidigare erfarenheter av barn med utvecklingsstörning från arbete inom vårdrelaterade verksamheter. Detta är endast fallet hos ett fåtal lärare i de övriga typerna av undervisningsgrupper. Resultatet visar också att ett antal lärare (15%) har erfarenhet av området på *annat eller ytterligare* sätt. Detta handlar t ex om att man ingått i en avlastningsfamilj, att man varit kontaktperson, eller att man deltagit i, alternativt varit ledare för, handikappläger, kolloverksamhet eller scoutläger där barn och ungdomar med utvecklingsstörning deltagit. Även här finner vi störst andel lärare med sådana tidigare erfarenheter i särskoleklasserna (19%).

En del lärare uppger att de *saknar tidigare erfarenhet* av barn med utvecklingsstörning från tiden innan de påbörjade sitt nuvarande arbete. Lärare i samundervisningsgrupp är de som i störst utsträckning (39%) saknar denna erfarenhet, följt av de som undervisar särskoleelever i grundskoleklass (29%). Den klasstyp där minst andel lärare säger sig sakna tidigare erfarenhet av barn med utvecklingsstörning är den traditionella särskoleklassen (19%).

Sammanfattningsvis när det gäller erfarenhet, den informella kompetensen, kan vi konstatera att:

- lärare i särskoleklass har i genomsnitt sex gånger så lång erfarenhet av att undervisa särskoleelever, jämfört med lärare i grundskoleklass,
- lärare i särskoleklass och lärare i grundskoleklass har i liknande utsträckning erfarenhet av barn med utvecklingsstörning från arbete inom pedagogiska verksamheter,

¹¹ En kommun utan uppgift

2002-03-01

Dnr

- nära en tredjedel av lärare i särskoleklass har erfarenhet av barn med utvecklingsstörning från arbete inom vårdrelaterade verksamheter,
- särskoleklasserna har minst andel lärare som saknar tidigare erfarenhet av barn med utvecklingsstörning.

Kunskap - egen skattad kompetens

Anser då lärarna själva att de har *tillräcklig kunskap och kompetens* för det arbete de förväntas utföra?

Vid en procentuell jämförelse mellan de två stora lärargrupperna – lärare i normalstor grundskoleklass respektive lärare i särskoleklass – märks framför allt tre områden där resultaten tydligare än i de andra fallen skiljer sig åt. Det gäller kunskaper angående upptäckt och stöd av elever i behov av särskilt stöd, individualisering av undervisningen samt särskoleelevers svårigheter och behov. I grundskoleklasserna anser en femtedel av lärarna att de har mycket god eller tillräcklig kunskap för att *upptäcka och stödja elever i behov av särskilt stöd*. Motsvarande andel i särskoleklasserna uppgår till nära hälften. Vad gäller kunskap för att kunna *individualisera undervisningen*, menar mindre än en femtedel av lärarna i grundskoleklasserna att de besitter tillräcklig sådan kunskap. Motsvarande andel i särskoleklasserna är två femtedelar. I fråga om den sista punkten, mycket god eller tillräcklig kunskap om *särskoleelevers svårigheter och behov*, uppger endast en lärare av de åttio som undervisar särskoleelever i grundskoleklass att hon har sådan kunskap. Motsvarande andel i särskoleklasserna är 29 procent.

Sammanfattningsvis i fråga om lärarnas kunskap, den egna skattade kompetensen, kan konstateras att:

- nära hälften av lärarna i särskoleklass anser sig kunna upptäcka och stödja elever i behov av särskilt stöd, endast en femtedel av lärarna i ordinär grundskoleklass anser detta,
- två femtedelar av lärarna i särskoleklass anser sig kunna individualisera undervisningen, endast mindre än en femtedel av lärarna i ordinär grundskoleklass anser detta,
- nästan en tredjedel av lärarna i särskoleklass anser sig ha tillräcklig kunskap om särskoleelevers svårigheter och behov, endast en lärare i grundskoleklass anser detta.

Samarbete och stöd

Den yrkeskategori som störst andel lärare säger sig samarbeta med är *assistenter*. Störst andel lärare som uppger detta samarbete finns i särskoleklasserna (80%). Däremot är det färre av lärarna som i sitt dagliga arbete samarbetar med personer i andra befattningar som kan antas dela kunskaper/erfarenheter och intresse för barn inom särskolans elevkrets – andra lärare i särskoleklass, speciallärare och skolpsykologer. Långt mindre än hälften av samtliga aktuella lärare uppger att de samarbetar med *lärare i särskoleklass*. Mindre än hälften uppger att de samarbetar med *speciallärare*,

2002-03-01

Dnr

och mindre än en femtedel säger sig samarbeta med *skolpsykolog*.

Vid en fördelning i klasstyper ser vi att lärare i grundskoleklasserna, i de särskilda undervisningsgrupperna samt i samundervisningsgrupperna, i störst utsträckning samarbetar med lärare i grundskoleklasser. Undantaget är således lärare i särskoleklasser. Studien visar att dessa i störst utsträckning (bortsett från assistentsamarbetet) samarbetar med andra särskoleklasser.

En stor del av en lärares arbete är förlagt utanför själva undervisningssituationen i form av planeringsmöten, studiedagar och konferenser. Liksom genom samarbete, kan även här finnas möjligheter att inhämta och utbyta erfarenhet och kunskap. I enkäten tillfrågades lärarna om de *deltar i någon sådan formell verksamhet*, tillsammans med lärare som enbart undervisar grundskolans elever. Det visade sig att en tydlig majoritet av lärarna sammanlagt (82%) *alltid* eller *ofta* deltar i denna typ av verksamhet.

Ser man till vilken typ av undervisningsgrupp läraren undervisar i, framträder vissa skillnader i detta avseende. Nästan alla lärare som undervisar särskoleelever i grundskoleklass (97%) svarar att de *alltid* eller *ofta* deltar i skolans *formella* verksamhet. Bland lärare i särskoleklass är det 66 procent som *alltid* eller *ofta* deltar i denna typ av verksamhet tillsammans med lärare som undervisar grundskoleelever.

De av lärarna som i *stor* eller *ganska stor* utsträckning anser att *de ingår i ett socialt sammanhang*, i meningen har informella relationer och kontakter med lärare i grundskolan, utgör 68 procent av de tillfrågade. Av lärarna i grundskoleklass anser sig 88 procent ingå i stor eller ganska stor utsträckning i ett *socialt sammanhang* av detta slag. Motsvarande andel bland lärare i särskoleklass uppgår till drygt hälften.

Två tredjedelar (68%) av lärarna uppger att de får *det stöd de behöver* för att kunna bedriva det vi kallar särskoleundervisning¹². Fördelat på klasstyper varierar denna andel stort. Här kan vi se tydlig skillnad mellan grundskoleklasserna där särskoleelever integrerats (grundskoleklass och särskild undervisningsgrupp) och de klasser som inrättats i syfte att ta emot särskoleelever (samundervisningsgrupp och särskoleklass). Lärare som undervisar i klasser med integrerade särskoleelever anser i betydligt mindre utsträckning att de får tillräckligt stöd för detta arbete.

Sammanfattningsvis i fråga om lärarnas samarbete och stöd, kan vi konstatera att;

- den yrkesgrupp som flest lärare i grundskoleklass, i särskild undervisningsgrupp samt i samundervisningsgrupp, samarbetar med är lärare i grundskoleklasser,
- den yrkesgrupp som flest lärare i särskoleklass samarbetar med är lärare i

¹² En kommun utan uppgift

2002-03-01

Dnr

- andra särskoleklasser,
- endast hälften av lärarna i särskoleklass ingår i grundskolans sociala sammanhang i stor eller ganska stor utsträckning,
 - mindre än hälften av de lärare som undervisar i klasser med integrerade särskoleelever (grundskoleklass och särskild undervisningsgrupp) anser att de får tillräckligt stöd för detta arbete.

Undervisningen

Det traditionella sättet att bedöma vad eleverna lärt sig i skolan är att ge dem kunskapsprov. Detta är varken möjligt eller lämpligt i fråga om alla elever som är mottagna i särskolan. Frågan om, och i så fall hur ofta, lärarna ger särskoleeleverna *skriftliga* kunskapsprov har endast besvarats av två tredjedelar av lärarna¹³, vilket kan bero på att en del lärare, företrädesvis de som undervisar elever i träningsskolan, finner frågan irrelevant. Frågan har dock ställts till alla lärarna för att få en överblick i fråga om förekomsten i de olika undervisningsgrupperna. Av de som svarat uppger 43 procent att de *aldrig* ger skriftliga kunskapsprov till sina särskoleelever. Fördelat mellan klass typerna framkommer att drygt en fjärdedel av lärarna i grundskoleklass aldrig ger klassens integrerade särskoleelever skriftliga kunskapsprov. Motsvarande andel för lärare i särskoleklass är 64 procent; nära två tredjedelar av lärarna i särskoleklass *avstår* således från den här formen av kunskapsbedömning.

Frågan om, och i så fall hur ofta, lärarna ger särskoleeleverna *mundliga* kunskapsprov har besvarats av ännu färre lärare – 58 procent.¹⁴ 31 procent av de svarande uppger att de *aldrig* ger muntliga kunskapsprov till sina särskoleelever. Mindre än en femtedel av lärarna i grundskoleklass avstår helt från att ge klassens integrerade särskoleelever muntliga kunskapsprov. Motsvarande andel för lärare i särskoleklass är 51 procent, vilket innebär att *hälften* av lärarna i särskoleklass *avstår* från muntliga kunskapsprov.

Ett sätt att skapa eller bibehålla kontroll över huruvida särskoleeleverna får den individualiserade undervisning de har rätt till – eller genomgår den utveckling man önskar eller hoppas på – är att upprätta utvecklingsplaner/åtgärdsprogram för varje enskild elev. I en individuell utvecklingsplan gör läraren, enskilt eller i samråd med vårdnadshavare/elev, upp mål som är relevanta och realistiska för den enskilda eleven. Här formuleras hur, och inom vilken tidsram, de uppställda målen ska kunna uppnås, och vem som ska ansvara för att planen följs. Därpå görs löpande utvärderingar tillsammans med vårdnadshavare/elev inom ramen för de terminsvis återkommande utvecklingssamtalen (Stenhammar 1997). Något fler än hälften av lärarna har upprättat sådana skriftliga planer för sina särskoleelever.¹⁵ Andelen lärare som säger sig ha gjort detta varierar mellan 8 och 70 procent i

¹³ En kommun utan uppgift

¹⁴ En kommun utan uppgift

¹⁵ En kommun utan uppgift

2002-03-01

Dnr

de olika klasskonstellationerna; i särskoleklasserna har en klar majoritet av lärarna upprättat individuella utvecklingsplaner för sina elever. En knapp fjärdedel av lärarna i grundskoleklass har upprättat motsvarande planer för de integrerade särskoleeleverna.

Drygt tre fjärdedelar av lärarna anser att särskoleeleverna *alltid* eller *ofta* får den undervisning de har rätt till.¹⁶ Bland de lärare som undervisar i särskoleklass och i samundervisningsgrupp finns en majoritet som anser detta (100 respektive 88%). I grundskoleklasserna och de särskilda undervisningsgrupperna finner vi mindre andelar som anser att särskoleeleverna alltid eller ofta får rätt undervisning (47 respektive 27%).

Sammanfattningsvis kan vi, vad gäller undervisningen, konstatera att;

- skriftliga respektive muntliga kunskapsbedömningar används i relativt liten utsträckning för särskolans elever. Större andel lärare i grundskoleklass än i särskoleklass använder dock sådana,
- en majoritet av lärarna i särskoleklass har upprättat individuella utvecklingsplaner för sina elever, knappt en fjärdedel av lärarna i grundskoleklass har gjort detta för sina särskoleelever,
- majoriteten av lärarna i särskoleklass anser att särskoleeleverna får den undervisning de har rätt till, samtidigt som mindre än hälften av lärarna i grundskoleklass anser detta.

Vårdnadshavares perspektiv

I det tidigare avsnittet redovisades hur de lärare som undervisar särskoleelever själva beskriver och uppfattar sin arbetssituation samt sin kompetens, förmåga och kunnande inom det aktuella området. Men vad anser vårdnadshavare om sina barns skolgång? Enligt den innebörd av kvalitetsbegreppet vi tidigare redogjort för, är även vårdnadshavarnas åsikt eller uppfattning om barnets skolgång av betydelse för hur kvaliteten skall bedömas på en pedagogisk nivå. Vårdnadshavarens uppfattning av det egna barnets skolgång, i mening i vilken utsträckning barnet får en skolgång anpassad efter egna förutsättningar och önskemål, grundar sig naturligtvis på uppfattningen av just barnets svårigheter (såväl typ, som grad av, svårighet) och (typ av) behov. Vilka typer av svårigheter och behov vårdnadshavarna anser att barnen har, samt i vilken utsträckning kommunerna tillgodosett dessa behov, redovisas och diskuteras i den tidigare kvalitetsrapporten. Resultaten avseende detta sammanfattas där enligt följande:

”Sammanfattningsvis är det uppenbart att de inblandade; utredande/mottagande tjänsteman, vårdnadshavare och lärare – inte är helt överens, varken om anledningen till att ett barn aktualiserats för särskola, vilka svårigheter som är särskoleberättigande eller vilka behov särskolan som skolform förut-

¹⁶ En kommun utan uppgift

2002-03-01

Dnr

sätts tillgodose. Eftersom särskolans undervisning ska anpassas efter elevens individuella förutsättningar bör lärare som undervisar särskoleelever kunna tillhandahålla en särskilt anpassad pedagogik/metodik. Detta är också vad en majoritet av *lärarna* i studien anser att särskoleeleverna är i behov av. Enligt tillfrågade lärare innefattar denna pedagogik en mer strukturerad undervisning än vad som vanligtvis används i grundskolan. Majoriteten av *vårdnadshavarna* anser i stället att deras barn är i behov av att gå i en liten undervisningsgrupp” (Skolverket, 2001a s62).

Barnens svårigheter och behov kommer inte närmare att diskuteras här. I följande avsnitt skall vi däremot se hur skolgången uppfattas av vårdnadshavare med barn i olika typer av undervisningsgrupper.

Som tidigare uppgetts ingår vårdnadshavare till sammanlagt 237 särskoleelever i den här delen av studien. Störst antal särskoleelever går i särskoleklass (139 stycken), följt av antalet särskoleelever som integrerats i ordinär grundskoleklass (66 stycken). Vidare ingår 21 särskoleelever som integrerats i särskild undervisningsgrupp, 5 stycken som går i samundervisningsgrupp och 5 stycken i ’annan klasstyp’.

Stödformer

Vårdnadshavarna tillfrågades i enkäten om vilket stöd deras barn erhållit då de mottagits som särskoleelever. Här ser vi närmare på de fyra vanligaste stödformerna; *assistent i klassen, individuell undervisning av klasslärare, individuell undervisning av speciallärare, samt individuell kursplan*. Nöjer vi oss med att jämföra de andelar särskoleelever som erhållit någon (eller flera) av ovanstående stödformer i de två större grupperna, ordinär grundskoleklass och traditionell särskoleklass, är skillnaderna obetydliga:

- Drygt hälften av särskoleeleverna i grundskoleklass, liksom knappt hälften av eleverna i särskoleklass uppges ha assistent i klassen.
- Hälften av särskoleeleverna i grundskoleklass, liksom knappt hälften av eleverna i särskoleklass uppges erhålla individuell undervisning av klasslärare.
- Knappt hälften av särskoleeleverna i grundskoleklass, och knappt två femtedelar av eleverna i särskoleklass uppges erhålla individuell undervisning av speciallärare.
- Drygt hälften av särskoleeleverna i grundskoleklass, och knappt hälften av eleverna i särskoleklass uppges ha individuell kursplan.

Av de 21 särskoleelever som integrerats i särskild undervisningsgrupp är det flest som uppges ha individuell kursplan (14 stycken), följt av individuell undervisning av klasslärare (11 stycken), individuell undervisning av speciallärare (10 stycken) och assistent i klassen (6 stycken).

Kunskapsnivå, individuell utvecklingsplan

Vi har också frågat vårdnadshavarna om de anser att deras barn får de

2002-03-01

Dnr

kunskaper de behöver. Drygt 70 procent av vårdnadshavarna sammantaget uppger att barnen *absolut* eller *i stort sett* får detta. Mellan kommunerna varierar denna andel mellan 43 och 79 procent. Fördelat på typ av undervisningsgrupp är skillnaderna inte riktigt lika stora; vårdnadshavare för drygt tre fjärdedelar av särskoleeleverna i grundskoleklass, och två tredjedelar av eleverna i särskoleklass anser *absolut* eller *i stort sett* att barnet får de kunskaper det behöver. Av de 21 särskoleelever som integrerats i särskild undervisningsgrupp är det tretton stycken som anser detta.

Bland de vårdnadshavare, vars barn mottagits som särskoleelever integrerade i ordinär grundskoleklass, finner vi således en något större andel som anser att barnet får den kunskap de behöver. Frågan som här uppstår är emellertid hur barnets kunskapsutveckling säkerställs. I det tidigare avsnittet om de undervisningsansvariga lärarna, konstaterades att mindre än hälften av de lärare som undervisar särskoleelever integrerade i grundskoleklass anser att särskoleeleverna får den undervisning de har rätt till. Samtidigt finns det en klar majoritet bland lärarna i särskoleklass som anser detsamma.

Som också påtalades i ovan nämnda avsnitt, är upprättandet av en individuell utvecklingsplan ett sätt att skapa eller bibehålla kontroll över huruvida en elev mottagen i särskola får den individualiserade undervisning han eller hon har rätt till, eller genomgår den utveckling man önskar eller hoppas på. Knappt en fjärdedel av de lärare som undervisar särskoleelever i grundskoleklass har, som vi sett, upprättat individuella utvecklingsplaner för särskoleeleverna, samtidigt som en klar majoritet av lärarna i särskoleklasserna säger sig ha gjort detsamma.

En individuell utvecklingsplan utvärderas vanligen under de terminsvis återkommande utvecklingssamtalen. Men är vårdnadshavarna insatta eller delaktiga i detta förfarande? Endast två femtedelar (40%) av vårdnadshavarna totalt anger att deras barn *har* en individuell utvecklingsplan, och variationen mellan kommunerna är mycket stor; i ett par kommuner uppger endast en fjärdedel av vårdnadshavarna att någon sådan utvecklingsplan finns. Enligt vårdnadshavarna ser vi emellertid att skillnaden mellan olika klasstyper är små; drygt två femtedelar av särskoleeleverna i grundskoleklass, liksom två femtedelar av eleverna i särskoleklass uppges ha fått individuella utvecklingsplaner upprättade. Av de 21 särskoleelever som integrerats i särskild undervisningsgrupp är det nio stycken som av vårdnadshavarna uppges ha individuell utvecklingsplan.

Tre frågor om nöjdhet

Vårdnadshavarnas åsikt eller uppfattning om barnets skolgång är, som påpekats, av betydelse för hur kvaliteten i särskolan skall bedömas. I vårdnadshavarnas uppfattning ingår också, utöver uppgifterna om vilka stödåtgärder barnen erhållit som särskoleelever, vårdnadshavarnas subjektiva känsla av nöjdhet/missnöjdhet. Vi har därför ställt frågor inom tre områden där vårdnadshavarna fått ange sin grad av tillfredsställelse; dessa områden är

2002-03-01

Dnr

skolans bemötande, lärarens kompetens, samt den aktuella skolgången. En majoritet av vårdnadshavarna menar i enkäten att de är nöjda med såväl det bemötande de själva och barnen får, den kompetens läraren uppvisar, samt det stöd barnet idag erhåller i sin skolgång. Variationen mellan kommunerna är dock relativt stor. Då vi fördelar enkätsvaren på olika undervisningsgrupper är graden av tillfredsställelse emellertid snarlik, oavsett typ av grupp:

- Vårdnadshavare till fyra femtedelar av särskoleelever i såväl grundskoleklass som särskoleklass är absolut eller i stort sett nöjda med skolans bemötande, lärarens kompetens samt barnets skolgång idag.
- Vårdnadshavare med barn i särskild undervisningsgrupp är nöjda i motsvarande utsträckning.

Så hur kan vi, mot bakgrund av vad som framkommit i avsnittet om lärarna, tolka resultatet att vårdnadshavarna i så stor utsträckning förklarar sig nöjda med barnets skolgång? Och hur kan vi förstå att vårdnadshavarna säger sig vara nöjda i samma utsträckning oavsett vilken undervisningsgrupp deras barn går i, trots att vi sett att lärarnas formella kompetens och egna skattade förmåga vad gäller att undervisa särskoleelever skiftar betydligt mellan de olika undervisningsgrupperna?

I en studie angående sexåringars särskilda skolform 'förskoleklass' (Skolverket 2000c), diskuteras föräldrars förnöjsamhet med denna - inte helt självvalda - verksamhet; att skriva in sitt barn i förskoleklass är inget tvång, men upplevs inte som något man skulle kunna välja bort till förmån för någon annan verksamhet. Ändå är det ett *val* föräldrarna gjort, och föräldrarnas förnöjsamhet tolkas i enlighet med detta. Det kan naturligtvis vara svårt att vara annat än nöjd, då man själv valt en verksamhet för sitt barn. "*Om man skulle mena att ens barn inte har det bra, borde det kanske vara rimligt att snarast göra något åt det*", skrivs i rapporten, och en tolkning av nöjdheten beskrivs som en strategi för föräldern att själv få ro, att undvika betungande engagemang, eller att skjuta svårigheter ifrån sig. En alternativ tolkning som presenteras är förnöjsamheten som uttryck för uppgivenhet. Föräldrar, som genom åren blivit vana vid ekonomiska besparingar med allt vad det innebär för barngruppens storlek, personaltäthet med mera, förhåller sig ändå lojala med personalen och menar att de gör sitt bästa och att det är orimligt att kräva mer (ibid).

I enkäten till vårdnadshavarna fanns utrymme att kommentera svaren angående tillfredsställelsen med bemötandet, med lärarens kompetens, samt med skolgången som helhet. Många vårdnadshavare utnyttjade denna möjlighet till förtydligande, och många ger liknande kommentarer oavsett om de i skattningsskalan markerat 'mycket nöjd', 'inte alls nöjd' eller något däremellan. Även i vår studie ser vi kommentarer som visar på en lojalitet med läraren:

2002-03-01

Dnr

"Tycker att personalen gör så gott de kan"

"Man kan inte kunna allt"

"Barn med förvärvade hjärnskador ska ej gå i klasser med barn som har medfödda multihandikappade skador. Men alla lärare är snälla!"

Uppskattande ord om läraren är naturligtvis inte alltid färgade av uppgivenhet. Andra exempel visar på stort förtroende för läraren och lärarens formella och informella kompetens:

"En helt suverän lärare."

"Lärarna är kompetenta och engagerar sig verkligen"

"De utbildar sig och tar till sig nyheter"

"Jag är mycket tacksam för den lärarinna som har mitt barns klass."

"Fungerar mycket bra. Kunnig personal."

"Förstående personal som utgår från barnets behov."

"Mycket förstående och intresserad"

Samtidigt som lojaliteten med, och uppskattningen av, barnets egen lärare framhålls, ser vi kommentarer som kritiserar rektor, skolans eller kommunens styrelse:

"Personalen i skolan, både lärare och övrig personal är mycket bra, men stödet från kommunen sviktar"

"Katastrof, framförallt rektorn och skollledning."

Alla är inte nöjda med barnets lärare. I kommentarerna nedan handlar missnöjet dels om lärarens upplevda bristande kompetens i fråga om funktionshindret, dels om upplevt bristande intresse och engagemang:

"För dålig utbildning för barn med de olika handikapp de har"

"Dåligt stöd till assistent, dåligt utbildade lärare."

"Lärare utan förståelse för handikappen, assistenter som kommer och går, klassen blir större och större."

"Hon har ingen erfarenhet av att jobba med barn med handikapp"

"Hon är en duktig pedagog, men har inte en aning om hur min dotter fungerar"

2002-03-01

Dnr

"Egentligen handlar det inte om brist på kunskap utan brist på vilja. Tråkig attityd"

Andra negativa kommentarer handlar om vad vårdnadshavarna mer konkret menar saknas i barnens skolvardag:

"Ber att han ska få lära mer. Läraren säger att det är som det är. Följer skolplanen och inget därutöver."

"Jag tycker att det blir för lite hemläxor"

"Anser att sonen är placerad i fel klass. Undervisningen är anpassad efter den elev som behöver mest."

"Eftersom hon är gående fås ingen förståelse eller stöd, allt går till de rullstolsbundna."

"Det fattas specialpedagoger."

"Han borde ha en egen fröken några timmar om dagen ensam."

"Min dotter har 30% icke lärarledda lektioner."

"Klassrumspersonalen är mycket bra, men vi skulle vilja ha mer integrering"

"Synen på barn i särskoleklassen verkar uråldrig"

Sannolikt är det svårt för vårdnadshavare att tycka någonting om det som händer innanför skolans väggar, något som också påtalas i studien om förskoleklasser; föräldrar har inte så stor insyn, och vet många gånger inte heller vilket syfte eller mål verksamheten bör sträva mot, vilket i sin tur försvårar en bedömning av verksamhetens kvalitet. När det gäller särskole-eleverna finns ytterligare svårigheter, då dessa inte alltid kan berätta hemma om vad som händer i skolan. I dessa fall, och även i andra, blir en subjektiv 'känsla', eller barnets upplevda välmående, en indikator på hur skolan i sin helhet och/eller läraren uppfattas:

"Svårt att veta eftersom han ej kan kommunicera. Men han är glad när han ska dit"

"Mycket kompetent och trevlig personal, mitt barn trivs."

"Sedan i julas en bra lärare, han lär sig med glädje nu."

"Vår son tycker att läraren är bra"

"Vi kände oss inte välkomna från början. Nu känns det lite bättre"

Det motsatta förhållandet kan kanske bäst beskrivas av följande citat:

2002-03-01

Dnr

"Min sons självförtroende har rasat de sista åren."

Vissa komponenter i skolgången förefaller ändå vara viktiga för vårdnadshavarna att framhålla, då de vill beskriva vad deras tillfredsställelse grundar sig på. Det som här avslutningsvis lyfts fram kan ses som olika exempel på vårdnadshavares upplevelser av det vi kan kalla god kvalitet:

"Mitt barn går i Sveriges bästa klass."

"Hon är sedd för den hon är, och är en del av en grupp, vilket är viktigt."

"Vi har ett bra samarbete mellan hem och skola."

"En liten klass med många lärare, varje barn syns och får uppmärksamhet och hjälp."

"Han har utvecklats mycket med hjälp av särskolan."

"Det är bra att det finns skola för alla barn. Alla barn har olika förutsättningar."

"Jag är helt nöjd. Tänk om alla barn fick chans till denna skolform."

Sammanfattningsvis, när det gäller vårdnadshavarnas åsikter och uppfattningar om barnens skolgång - i fråga om stöd till eleverna, kunskapsutveckling och dokumentation av densamma genom individuella utvecklingsplaner - ser vi att skillnaderna mellan de olika klasskonstellationerna inte är särskilt stora. I vilken utsträckning barnen erhåller olika typer av stöd ter sig tämligen likartad oavsett typ av undervisningsgrupp. Vad gäller huruvida barnen får de kunskaper de behöver är skillnaderna mellan klasstyperna något större, dock inte påfallande; barn som mottagits som särskoleelever integrerade i ordinär grundskoleklass har en något större andel vårdnadshavare som anser att barnet får tillräckliga kunskaper, jämfört med vårdnadshavare till barn i särskoleklass. De individuella utvecklingsplaner där elevernas utveckling dokumenteras, och som är vägledande för insatser eller åtgärder till förmån för elevernas utveckling, förekommer i relativt liten omfattning oavsett grupptyp; endast cirka två femtedelar av särskoleeleverna i grundskoleklass respektive i särskoleklass uppges, av vårdnadshavarna, ha fått individuella utvecklingsplaner upprättade.

Vad gäller vårdnadshavarnas grad av 'nöjdhet', kan vi konstatera att majoriteten av vårdnadshavare till barn som tagits emot som elever isärskolan förklarar sig nöjda med såväl skolans bemötande, lärarens kompetens, samt stödet i den aktuella skolgången, oavsett vilken typ av undervisningsgrupp barnet får sin skolgång i. Att vårdnadshavarna är nöjda i liknande utsträckning oavsett undervisningsgrupp kan ses i ett valfrihetsperspektiv; kan hända är vårdnadshavarnas övervägande nöjdhet grundad i att de själva fått välja den skolgång de ansett lämpligast för (dem själva och/eller) deras

2002-03-01

Dnr

barn. Den omvända tolkningen torde vara att den övervägande nöjdheten är en konsekvens av just möjligheten att välja; har man gjort ett val vill man också intala sig att man valde rätt. Om barnet trivs i skolan och vårdnadshavarna tycker att personalen är trevlig kan hela situationen upplevas som tillfredsställande. Frågan om nöjdhet blir då ett känslomässigt ställningstagande som snarare rör relationer än abstraktioner som styrdokument och kunskapsförmedling. Kapitel 3 handlar om vårdnadshavares valfrihet i samband med att särskolan kommer på tal.

Skolbesök

Undervisningen för elever som erbjudits särskola kan, som vi tidigare visat arrangeras på olika sätt. I detta avsnitt följer några översiktliga exempel på hur det kan se ut. Exempelen rör skolsituationen för både elever som är mottagna i särskolan och elever som erbjudits särskola men vars vårdnadshavare tackat nej.

I den tidigare rapporten om kvalitet i särskolan (Skolverket 2001) beskrivs fem dagar i skolan för fem olika elever. Två av eleverna är mottagna i särskolan. I denna rapport lägger vi till ytterligare en elev:

- Simon går i en liten särskolegrupp, han är också knuten till en större grupp bestående av 15 elever varav två är mottagna i särskolan, där han är med på musik, idrott och vid utflykter. Han har diagnosen autism.
- Alva undervisas som träningsskoleelev i en samundervisningsgrupp och i vissa ämnen i en grundskoleklass men ofta i ett grupprum med sin assistent och en annan träningsskoleelev och hans assistent eller helt ensam med sin assistent. Alva har Downs syndrom.
- Pelle undervisas som grundsärskoleelev i en åldersintegrerad grundskoleklass. Han går om år 2 då hans lärare bedömde att det skulle vara bra för honom. Pelle undervisas samtliga lektioner i gruppen men får av sin assistent egna uppgifter då undervisningen blir för svår.

Tre av eleverna har erbjudits mottagande i särskola men vårdnadshavarna har tackat nej. De undervisas som grundskoleelever:

- Hugo går i särskoleklass, men undervisas större delen av tiden tillsammans med en grundsärskoleelev. Han har Aspergers syndrom.
- John går i en åldersintegrerad grundskoleklass. Rektor känner inte till vilken diagnos han har.
- Linda går i en åldersintegrerad grundskoleklass.

Dessa sex elever har bedömts ha rätt att gå i särskola. Beträffande John är det dock oklart vem som gjort bedömningen. Vad kan man säga om den undervisning de får i grupperna de nu befinner sig? Tre av eleverna går i åldersintegrerade grundskoleklasser, år 2, 5 respektive 6.

2002-03-01

Dnr

- Pelle i år 2 har en händelserik dag med både praktiska och teoretiska inslag. Att han inte riktigt är som de andra i klassen märks mest när han läser högt, då blir det uppenbart att han inte förstår allt han läser. Han har dock enligt läraren gjort enorma framsteg det senaste åren. Han deltar i gemenskapen på rasterna och tycks trivas bra i skolan.

- John i år 5 och tycks i sin klass i hög grad hänvisad till sig själv under dagen. Relativt lite tid av skoldagen ägnas åt hans lärande. Han har svårt att påkalla de relativt många vuxnas uppmärksamhet. John verkar inte trivas i skolan och hans skoldag är ensam.

- Linda går år 6 och har bra kontakt med både lärare och andra elever. Läraren, som är utbildad, stödjer henne när hon behöver och bedriver under den aktuella dagen en väl fungerande undervisning utifrån Lindas behov. Lindas skoldag präglas av lugn och ro och tydliga krav och förväntningar.

Tre av eleverna går i särskoleklass, en som träningsskoleelev, en som grund-särskoleelev och en som grundskoleelev, år 2, år 9 respektive år 4. Dessa elevers skoldagar präglas av de många vuxna som finns i deras närhet.

- Simon, som går i år 2, tycks inte särskilt involverad eller delaktig sitt eget lärande. Hans lärare är speciallärare och specialpedagog. Simon samarbetar och leker gärna med kompisarna i gruppen, är duktig på att läsa men har svårare för att förstå och kommunicera. Dagen är lättsam och kort.

- Alva går i nian. Hon är tillsammans med sin assistent under alla dagens aktiviteter. Undervisningen är inte särskilt utmanande och man saknar aktiviteter som utgår från Alvas intressen. Det är främst assistenten som sköter undervisningen. Alva tycks trivas men inte utmanas. Dagen präglas av omsorg och trygghet.

- Hugo går år 4 och undervisas tillsammans med den större gruppen på förmiddagen och med en annan elev på eftermiddagen. Skoldagen präglas av koncentration och väl avvägda krav och förväntningar från lärarna som arbetar metodiskt och uthålligt med att utveckla eleverna. Hugo trivs och dagen präglas av skoj, lust och lärande.

Skolsituationerna visar något av den variation som studien funnit i fråga om undervisningen för elever som erbjudits mottagande i särskolan. I en del fall med fokus på kunskapsutmaning, i andra fall med fokus på trygghet, i ytterligare andra, utan det stöd som barnet behöver och har rätt till. Den mest iögonfallande skillnaden mellan undervisningsgrupperna rör personal-tätheten. I Särskoleklasserna finns mer personal. Detta medför dock inte per automatik att kvaliteten på undervisningen är bättre. Det är lärarnas engagemang och förekomsten av mål och planer för att genomföra dem som tycks avgörande för undervisningens kvalitet.

Beträffande flera av barnen uttrycks av lärare och rektorer oro för hur skolgången framöver ska bli. I synnerhet gäller detta de elever som integrerats i grundskoleklasser. Kommer det att fungera med integreringen

2002-03-01

Dnr

när det blir äldre? Kommer eleverna att hamna utanför klassen sociala gemenskap? Studien visar att man i många skolor saknar kunskaper om hur man kan arbeta för att grupper socialt ska hålla samman och att elevernas olikheter inte ska leda till utstötning.

Sammanfattning – kvaliteten i olika undervisningsformer

Vad kan sägas om kvaliteten i undervisningen för elever med utvecklingsstörning i grundskolan respektive särskolan? Den tidigare studien om kvalitet i särskola fokuserade kvalitet på flera olika nivåer utifrån Kärrbys resonemang om kvalitet inom pedagogisk verksamhet. Då det i denna studien handlar om att jämföra kvaliteten i olika undervisningsgrupper är det kvalitet på *pedagogisk nivå* som bedöms här.

I denna undersökningen framträder några betydande skillnader mellan lärare i olika undervisningsgrupper. Det är uppenbart att det främst är lärare i särskoleklasser som besitter specialpedagogisk kompetens i form av specialutbildning. Lärare i särskoleklass har också generellt betydligt längre erfarenhet av att undervisa särskoleelever än lärare i grundskoleklass. Det kan också konstateras att lärare i grundskoleklass i flera avseenden skattar sin egen kompetens i områden som rör barn med utvecklingsstörning betydligt lägre än lärare i särskoleklass. De upplever sig inte heller få tillräckligt stöd i arbetet med integrerade särskoleelever. Också beträffande upprättandet av individuella utvecklingsplaner är skillnaden mellan lärargrupperna stor. Lärare i särskoleklass upprättar i betydligt större utsträckning planer för sina elever. Skriftliga respektive muntliga kunskapsbedömningar används i relativt liten utsträckning för särskolans elever. Större andel lärare i grundskoleklass än i särskoleklass använder dock sådana. Majoriteten av lärarna i särskoleklass anser att särskoleeleverna får den undervisning de har rätt till, samtidigt som mindre än hälften av lärarna i grundskoleklass anser detta. Det är rimligt att anta att elever integrerade i grundskoleklass skulle få en kvalitativt bättre utbildning om deras lärare upprättade planer, fick mer stöd för att undervisa och hade specialpedagogisk utbildning i högre utsträckning än idag.

Skolbesöken och de undervisningssituationer som följts inom studien visar dock inga självklara kvalitetsskillnader mellan olika undervisningsformer. Det är rimligt att anta att det främst är lärare med specialkompetens som besitter kunskap om särskoleelevernas svårigheter och vilka undervisningsformer som skulle kunna passa dem bäst och därmed har bättre förutsättningar att undervisa eleverna. Studien visar dock att det finns grundskollärare och även lärare utan pedagogisk utbildning som trots osäkerhet om den egna kompetensen bedriver kvalitativ och kunskapsutmanande undervisning för särskoleelever. Det finns också speciallärare/pedagoger i särskolan som bedriver undervisning som inte utmanar eleverna. Balansen mellan kunskapsutmaning och trygghet är svår och i särskolan finns på vissa

2002-03-01

Dnr

håll tendenser att väga över mot trygghet på bekostnad av kunskapsutmaning. En sätt att förstå denna tendens är att de lärare som undervisar elever i särskoleklass i relativt hög utsträckning har förskolläraryt utbildning som pedagogisk grundutbildning och erfarenheter av barn med utvecklingsstörning från vård och behandling.

Som konstaterats i tidigare studie är det förekomsten av mål samt planer för att genomföra dem som tycks avgörande för undervisningens kvalitet och inte i första hand lärarnas utbildning (Skolverket 2001a). Både skolledare och lärare efterlyser möjligheten till kollegial reflektion och stöd i arbetet med särskolans elever. Den oro som finns för särskoleelevernas framtida skolgång kan ses som uttryck för brister på kunskap kring hur man kan undvika svårigheter, hur man kan arbeta för att förebygga dem. Den offentliga retoriken kring 'integrering' och 'en skola för alla' ger inget stöd i denna fråga (jfr kap 1).

När det gäller vårdnadshavarnas åsikter och uppfattning om barnens skolgång finns det endast i ett avseende någon skillnad mellan vårdnadshavare till barn i olika undervisningsgrupper. En något större andel vårdnadshavare till barn integrerade i grundskoleklass anser att barnet får tillräckliga kunskaper, här är det dock stora skillnader mellan vårdnadshavare i olika kommuner. De individuella utvecklingsplaner där elevernas utveckling dokumenteras förekommer, enligt vårdnadshavarna, i relativt liten omfattning oavsett typ av undervisningsgrupp. Vad gäller vårdnadshavarnas grad av 'nöjdhet', kan vi konstatera att en majoritet förklarar sig nöjda med såväl skolans bemötande, lärarens kompetens, samt stödet i den aktuella skolgången, oavsett i vilken typ av undervisningsgrupp barnet får sin skolgång. Den trygghet som erbjuds elever i särskoleklasser uppskattas av såväl elever som vårdnadshavare. I fråga om kunskaper tycks dock grundskolan, ur vårdnadshavarnas perspektiv vara mer utmanande. Vårdnadshavarnas tillfredsställelse kan förstås i relation till försöksverksamheten med föräldrainflytande, vilken kommer att avhandlas i kap 3 och diskuteras vidare i kap 4.

Grundskolan står inför stora utmaningar i och med särskolans kommunalisering. Å ena sidan finns en vana att skapa en generell studiegång för alla elever. Å den andra påminner särskolans elever om behovet av att ta hänsyn till varje elevs individuella förutsättningar. Studien visar att lärarna brottas med att få ihop det generella med det specifika i fråga om undervisningen.

2002-03-01

Dnr

3. Försöksverksamheten med föräldrainflytande

Följande kapitel rör den försöksverksamhet med ökat inflytande över skolgången för barn med utvecklingsstörning, som trädde i kraft den 1 januari 1996.

Vad innebär lagen?

Lagen om försöksverksamheten lyder enligt följande:

1§ I stället för vad som föreskrivs i 3 kap. 3§ andra stycket skollagen (1985:1100) om vilka barn som skall tas emot i särskolan gäller bestämmelserna i denna lag.

2§ Barn som bedöms inte kunna nå upp till grundskolans kunskapsmål därför att de är utvecklingsstörda skall tas emot i särskolan. Om vårdnadshavaren inte lämnar sitt medgivande till att barnet tas emot i särskolan, skall barnet fullgöra skolplikten enligt vad som gäller för barn i allmänhet enligt skollagen (1985:1100).

3§ Vad som sägs i 2§ gäller även barn som har fått ett betydande och bestående begåvningsmässigt funktionshinder på grund av hjärnskada, föranledd av yttre våld eller kroppslig sjukdom, samt barn med autism eller autismliknande tillstånd.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1996 och gäller till utgången av juni 2000. (Fortsatt giltighet till och med utgången av juni 2005 enligt SFS 2000:446). Lagen tillämpas på utbildning som äger rum från och med läsåret 1996/97.

Varför föräldrainflytande?

Valfrihet och inflytande är begrepp som diskuterats flitigt i skoldebatten under ett drygt decennium (Hwang 2002). Förslaget att vårdnadshavare skulle få inflytande över val av skolform för utvecklingsstörda barns skolgång kan därför ses som ännu ett steg i riktningen mot ökad valfrihet och ökat föräldrainflytande i skolan.

I propositionen (1994/95:212) *Ökat föräldrainflytande över utvecklingsstörda barns skolgång: en försöksverksamhet*, utvecklas de tankegångar som ligger till grund för beslutet om försöksverksamheten. Där inleds med att konstateras att ett barns placering i särskola mot vårdnadshavarnas vilja utgör en dålig grund för barnets skolgång och att: *”Det är principiellt betänkligt att en myndighet ges möjlighet att slutligt ta över föräldrars ansvar”* (sid. 8). Vidare anges följande:

2002-03-01

Dnr

Att skolplikten fullgörs inom en viss skolform innebär bl a att undervisningen skall baseras på de föreskrifter i läroplanen som gäller för skolformen i fråga, att undervisningen skall följa kursplanerna för respektive skolform samt att de bestämmelser om prov och betyg som finns för skolformerna skall tillämpas. För att vårdnadshavarna skall kunna ta ställning till om barnet skall fullgöra skolplikten i grundskolan eller särskolan och för att kunna bedöma effekterna av sitt ställningstagande krävs, att skolan fortlöpande för en dialog med dem och bl a informerar om de olika skolformerna. Av informationen bör bl a framgå vilka krav de olika skolformerna ställer på eleverna, vilka krav vårdnadshavarna kan ställa på skolan samt vilka möjligheter skolan har att tillgodose elevens särskilda behov. Vårdnadshavare bör också informeras om att grundskolans resurser för att utforma undervisningen efter en enskild elevs behov är mindre än särskolans /.../ De vårdnadshavare som väljer att placera sitt barn i särskolan, väljer en skolform med lång erfarenhet av att undervisa utvecklingsstörda och därmed jämställda barn. Personalen har lång erfarenhet av att individualisera undervisningen och låta varje elev arbeta efter sin egen förmåga och i sin egen takt. Med få elever i varje klass och en vuxentäthet som är betydligt högre än i grundskolan är förutsättningarna större att ge alla elever den hjälp de behöver. (sid. 12)

I propositionen är man således noggrann med att lyfta fram att särskolan som skolform även i framtiden ska utgöra det naturliga alternativet för barn som inte bedöms klara av skolgång i grundskola. Barnets skolgång är dock i så hög grad beroende av vårdnadshavarnas inställning att det är helt nödvändigt att det är dessa som fattar det avgörande beslutet. Det är onekligen en stor utmaning för samhället och skolan att vårdnadshavarna ges denna rätt.

Sammanfattningsvis uttrycks det huvudsakliga motivet till försöksverksamheten på följande sätt:

...föräldrarna har huvudansvaret för barnets utveckling och uppfostran och då de förväntas ha barnets bästa för ögonen vid alla beslut som berör barnet, föreslås att föräldrarna skall få ett i princip avgörande inflytande vid val av skolform. (sid. 18)

Sedan lagen infördes har många kommuner kommit att införa ett ansökningsförfarande i samband med erbjudande om mottagande i särskola. (Skolverket 2000) Det innebär att för mottagande i särskola krävs att vårdnadshavarna, efter att man konstaterat att barnet har rätt till särskola, gör en formell begäran om särskoleplacering för sitt barn. Det får till konsekvens att i det dessa kommuner i formell bemärkelse inte finns några elever som erbjudits särskola men vars vårdnadshavare tackat nej.

Den förra utvärderingen

En del av uppdraget innebär att ytterligare följa upp, utvärdera och grundligt analysera de problem som uppmärksammats i Skolverkets tidigare rapport om försöksverksamheten, som också var ett svar på ett uppdrag från regeringen (Skolverket 1999a). Det uppdraget syftade till att ge regeringen

2002-03-01

Dnr

ett underlag för framtida ställningstaganden vad gäller försöksverksamheten. Här bör poängteras att den tidigare rapporten endast rörde de vårdnadshavare som aktivt, med stöd av lagen, valt en grundskoleplacering för sitt barn.

Vilka är då de tidigare uppmärksammade problemen? Några av de konsekvenser som Skolverket lyfte fram i rapporten är enkla att definiera som just problem, andra är svårare att värdera.

Framför allt konstaterades i den tidigare utvärderingen att många vårdnadshavare inte ansåg sig få tillräcklig information om de båda skolformerna. I många fall fick de själva aktivt söka information, t ex hos olika handikapporganisationer. Några få vårdnadshavare kände överhuvudtaget inte till försöksverksamheten. Utvärderingen kom fram till att 40 procent av de elever som följdes upp under tre läsår övergick från grundskola till särskola under perioden. Skälet till övergången uppgavs vara att vårdnadshavarna uppmärksammat att barnen inte klarade de krav som ställdes i grundskolan, vilket skulle kunna ses som en konsekvens av just bristande information. En annan tolkning är att vissa vårdnadshavare med tiden vänjer sig vid tanken på skolgång i särskola för sina barn. En alternativ tolkning är att barnets svårigheter blir tydligare ju äldre barnen blir. Vidare konstaterade utvärderingen att informationen om vilket stöd som skulle kunna erbjudas i grundskolan var mer bristfällig än den om särskolan. Frågan om information till vårdnadshavare inför valet av skolform är något som ytterligare kommer att behandlas i detta kapitel.

Det faktum att flera vårdnadshavare i den förra utvärderingen beskrev det som ett problem att kommunen informerat om att eleverna kan erhålla mer stöd och hjälp i särskolan än i grundskolan behöver dock inte nödvändigtvis ses som problematiskt. Som tidigare beskrivits framgår det i propositions-texten att vårdnadshavarna bör informeras om att grundskolans resurser för att utforma undervisningen efter en enskild elevs behov är mindre än särskolans. Att en del vårdnadshavare uppfattar denna information som att kommunerna försöker styra deras val är väl närmast att betrakta som ett förväntat resultat. Det är dock viktigt att undersöka om informationen upplevs som en påtryckning från skolans sida. Enligt skollagen, grundskoleförordningens 5 kap ”skall” ”särskilt stöd” ”ges till elever med behov av specialpedagogiska insatser. Sådant stöd skall i första hand ges inom den klass eller grupp som eleven tillhör”. Elever vars vårdnadshavare tackar nej till särskola har alltså rätt till specialpedagogiska insatser. Det är särskilt angeläget att se hur vårdnadshavare som tackat ja till mottagande i särskola ser på informationen de får i samband med att särskola kommer på tal, då ju dessa inte berördes i den tidigare utvärderingen.

I den förra utvärderingen framkom att kommuner och vårdnadshavare inte i alla fall hade samma syn på barnens svårigheter och därmed förutsättningar att nå kunskapsmålen. Detta kan vara ett problem. Frågan kring kommuners/skolors/lärares och vårdnadshavares olika syn på elevers förut-

2002-03-01

Dnr

sättningar verkar, enligt tidigare fallstudiebesök samt enkätkommentarer, vara en central fråga, särskilt för många av de vårdnadshavare som valt att tacka nej till särskola. Detta kommer därför också att behandlas i denna rapport.

Till frågan om synen på elevens förutsättningar hör frågan om måluppfyllelse. Det skulle förvisso kunna ses som ett problem att *"Knappast någon av eleverna når eller har förutsättningar att nå kunskapsmålen för grundskolan"*. Det måste dock, som den tidigare utvärderingen konstaterade, vara en förväntad konsekvens av barnets bedömda begåvningsmässiga funktionshinder, som ligger till grund för ett erbjudande om mottagande i särskola. Lite tillspetsat kan man snarare konstatera att problemet är de fall där eleverna *når* grundskolans kunskapsmål. Dessa elever är erbjudna mottagande i särskola utifrån att de bedömts inte kunna uppnå grundskolans kunskapsmål och i de fall de ändå gör detta måste bedömningen ifrågasättas. Här kan det dock vara på sin plats att påminna om att eleverna detta handlar om i många fall befinner sig i gränzonen. Med tillräckligt och väl avvägt stöd skulle kanske en del av dem klara av grundskolans kursmål. Utvärderingen avser inte ytterligare empiriskt belysa frågan om måluppfyllelse för eleverna vars vårdnadshavare tackat nej till särskola, utan istället fokusera på frågan om syn på förutsättningar och den dialog kring detta som förs mellan skola och vårdnadshavare.

Hälften av kommunerna i den tidigare utvärderingen uppgav, i fråga om kostnadsförändringar i samband med att vårdnadshavare tackat nej till särskola att *"kostnaderna ökat främst vad gäller lokalförändringar, extra datorer, handledning och framför allt tillsättning av assistenter"*. Är detta ett problem? En tidigare studie (Skolverket 2000a) visar att det i många kommuner utgår en större summa pengar för en elev mottagen i särskola än för en grundskoleelev. Kostnaderna för assistenter etc är rimligen densamma för en elev med behov av stöd i grundskolan som t ex en individintegrerad särskoleelev i en grundskoleklass. Skillnaden är dock att den summa pengar som skolan får för eleven från kommunen varierar beroende på i vilken skolform eleven befinner sig i. Problemet ligger alltså många gånger också i hur man fördelar pengar, vilket den tidigare utvärderingen påpekar. Det är dock inte otroligt att kostnaden totalt för stöd till elever så att de kan nå grundskolans kursmål, blir högre än kostnaden att låta dem gå i särskola som ju ställer lägre kunskapskrav. Frågan om olika resursfördelning i särskola och grundskola har nyligen belysts av Skolverket (2000a). Eftersom resursfördelningen berör den centrala frågan om grundskolans och särskolans skilda förutsättningar att ge stöd, kommer den dock att behandlas även i denna studie.

Det bör slutligen påpekas att Skolverket trots de uppmärksammade problemen föreslog att försöksverksamheten skulle permanentas.

Sammanfattningsvis bör följande tidigare konstaterade problem följas upp

2002-03-01

Dnr

och vidare analyseras: Bristande information till vårdnadshavare om vad de båda skolformerna innebär, olika resursfördelning i grundskola och särskola samt diskrepansen mellan kommuners/skolors och vårdnadshavares uppfattningar om elevers förutsättningar och behov.

Frågeställningar

Utvärderingen av försöksverksamheten avser, utifrån ovanstående sammanställning av det tidigare uppdraget samt de övriga frågorna i det nuvarande uppdraget, besvara följande sex frågeställningar:

- Hur ser vårdnadshavare respektive skola på elevens behov och förutsättningar?
- Vilka konsekvenser får olika resurstilldelning i grundskola och särskola för försöksverksamheten?
- Vilken information får vårdnadshavarna om de olika skolformernas möjligheter och konsekvenser och vilken kvalitet har informationen?
- Hur uppfattar vårdnadshavarna försöksverksamheten?
- Vilka är vårdnadshavarnas motiv till val av skolform?
- Vilka faktorer leder till framgång i försöksverksamheten?

Frågeställningarna kan också sammanfattas med hjälp av tre mer övergripande frågor:

- Är försöksverksamheten rätt tänkt, dvs är försöket rimligt utifrån vad man vill åstadkomma?
- Är försöksverksamheten rätt genomförd? Har kommunerna/skolorna förstått intentionerna och handlar de därefter?
- Vilka avsedda och oavsedda konsekvenser får försöksverksamheten?

Redovisning av resultaten

För enkelhetens skull kallas vårdnadshavarna som tackat ja till mottagande för *tackat ja-föräldrar* i redovisningen. De som tackat nej kallas för *tackat nej-föräldrar*. Barnen kallas för *tackat ja-barnen* respektive *tackat nej-barnen*.

Enligt uppdraget bör analysen av försöksverksamheten omfatta vårdnadshavare till elever i samtliga elevkategorier.¹⁷ Enkäterna har alltså besvarats av såväl tackat ja-föräldrar som tackat nej-föräldrar och de olika undervisningskategorierna finns därmed representerade bland de svarande. Däremot kommer resultaten inte att redovisas utifrån de olika undervisningskategorierna, främst på grund av olika tillämpning av integreringsbegreppet,

¹⁷ se not 2

2002-03-01

Dnr

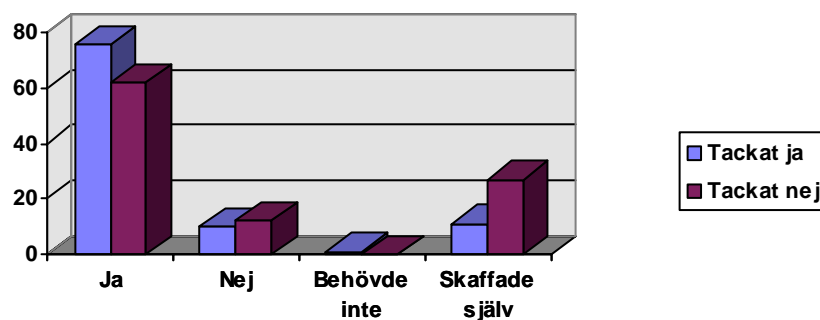
vilket redogjorts för i ett tidigare kapitel i rapporten. Ett annat skäl är att det endast är någon enstaka elev i materialet som följer grundskolans mål som integrerad elev i särskolan.

Genomsnittsåldern för när särskola först kom på tal, var för eleverna vars vårdnadshavare tackat ja drygt 6 år och för eleverna vars vårdnadshavare tackat nej drygt 10 år. Tackat nej-barnen var alltså betydligt äldre när särskola kom på tal.

Information om särskola

På frågan om de i samband med erbjudandet om mottagande i särskola fick någon information om vad skolgången som sarskoleelev innebär, svarar knappt 80 procent av tackat ja-föräldrarna och drygt 60 procent av tackat nej-föräldrarna att de fick information. Omkring tio procent i de båda grupperna uppger att de *inte* fick någon information. Andelen som uppger att de skaffade information på egen hand är dock betydligt större bland tackat nej-föräldrarna.

Diagram 1. Fick Du, i samband med erbjudandet om mottagande i sarskola, någon information om vad skolgången som sarskoleelev innebär?¹⁸ Andel i procent.

Bland vårdnadshavarna som uppger att de fick denna information framträder något olika bilder i de olika föräldragrupperna beträffande av vem de fick informationen. Tackat ja-föräldrarna informerades i ungefär hälften av fallen av sarskolans rektor. Psykolog informerades i knappt en tredjedel av fallen och i ungefär lika många fall var det "annan" (här fick vårdnadshavarna uppges annat alternativ, t ex förskolekonsulent, sarskoleansvarig, lärare) som gav informationen.¹⁹ Bland tackat nej-föräldrarna gavs informationen i knappt hälften av fallen av psykolog och i ungefär en tredjedel av sarskolans rektor. Även bland dessa vårdnadshavare informerades "annan" i en knapp tredjedel av fallen.

På frågan om de fick information om vilket stöd barnet skulle få i grundskolan, om de tackade nej till sarskola, svarar nästan 60 procent av tackat ja-

¹⁸ På denna fråga fanns möjlighet att markera mer än ett svarsalternativ.

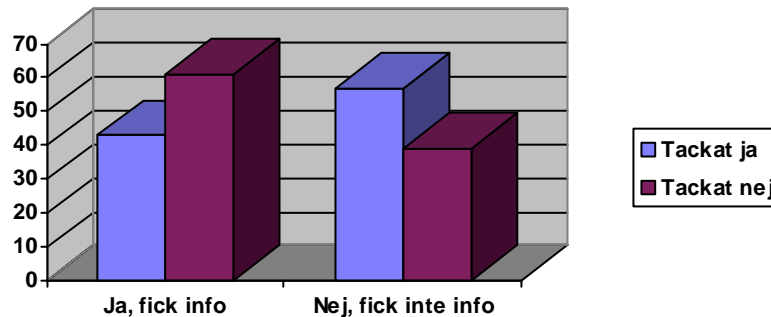
¹⁹ På denna fråga fanns möjlighet att markera mer än ett svarsalternativ.

2002-03-01

Dnr

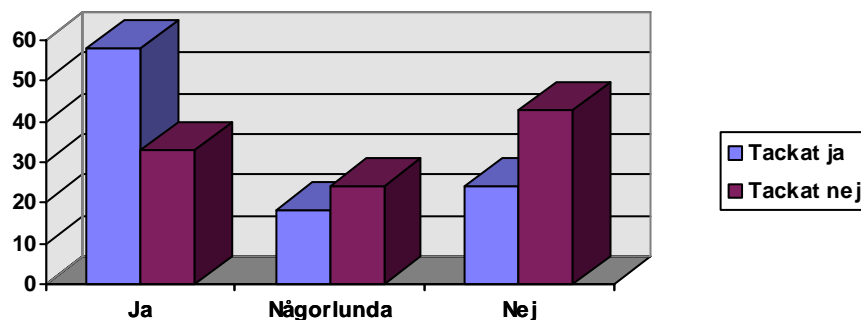
föräldrarna och knappt 40 procent av tackat nej-föräldrarna att de inte fick sådan information, vilket framgår av diagrammet nedan. En stor andel av vårdnadshavarna fick således ingen information om grundskolans möjligheter att ge deras barn stöd.

Diagram 2. *Fick du någon information om vilket stöd Ditt barn skulle kunna få som grundskoleelev, om Du tackade nej till särskola? Andel i procent.*

Bland tackat ja-föräldrarna anser en större andel sig vara tillräckligt informerade om konsekvenserna av valet för att kunna välja skolform än bland tackat nej-föräldrarna, vilket framgår av diagrammet nedan. Nästan 60 procent av tackat ja-föräldrarna svarar ja på frågan om de känner sig tillräckligt informerade, jämfört med drygt 30 procent av tackat nej-föräldrarna.

Diagram 3. *Kände du dig tillräckligt informerad av konsekvenserna av valet för att kunna välja skolform för Ditt barn? Andel i procent.*

Av diagrammet framgår att nästan en fjärdedel av tackat ja-föräldrarna och 40 procent av tackat nej-föräldrarna *inte* anser sig vara tillräckligt informerade om konsekvenserna av valet för att kunna välja skolform. Enkätsvaren från dessa vårdnadshavare har analyserats närmare för att se om det finns något som kännetecknar denna upplevda bristande information.

De vårdnadshavare som tackat ja till särskola, men som är missnöjda med informationen om konsekvenserna av valet, är påfallande eniga i sina

2002-03-01

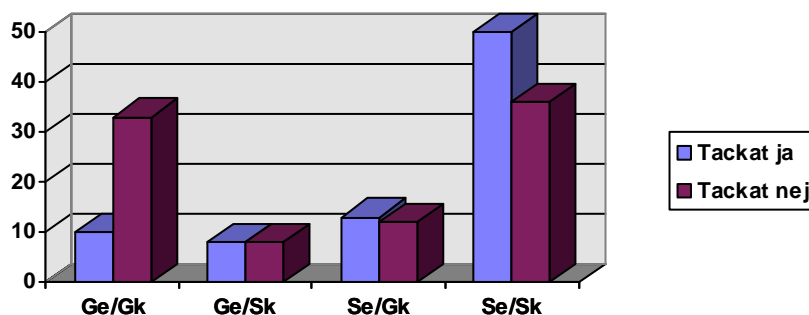
Dnr

beskrivningar. Några av vårdnadshavarna kommenterar inte sina svar, men resten skriver att de inte upplevde något reellt val: ”*det fanns inget val*”, ”*fick ej välja skolform*”.

Bland tackat nej-föräldrarna är det tydligt att flertalet av de vårdnadshavare som inte anser sig vara tillräckligt informerade om konsekvenserna av valet, inte tycker att deras barn hör hemma i särskolan. Några av dessa vårdnadshavare, anser att skolan agerat felaktigt i hanteringen av erbjudandet om mottagande i särskola och deras missnöje med informationen har troligen med detta att göra.

En annan fråga i enkäten handlar om vilka olika valmöjligheter vårdnadshavarna ställdes inför, då ett eventuellt mottagande i särskola diskuterades.

Diagram 4. *Vilka olika valmöjligheter ställdes du inför, då ett eventuellt mottagande i särskola diskuterades?*²⁰ Andel i procent. Ge = grundskoleelev, Gk = grundskoleklass, Se = särskoleelev, Sk = särskoleklass. Andel i procent.

Av diagrammet ovan framgår att den undervisning som flest elever erbjuds när särskola diskuterades var att som särskoleelev gå i särskoleklass. Det är dock en större andel av tackat ja-föräldrarna som ställdes inför detta erbjudande. Få elever i de båda grupperna har erbjudits att gå som integrerade särskoleelever i grundskoleklass.

I samma fråga fanns också svarsalternativen *jag fick bara välja skolform, inte klassplacering* som omkring en tiondel av vårdnadshavarna i de båda grupperna angav, samt *jag tackade ja/nej till särskola innan grupplacering kom på tal* som ungefär en femtedel angav.

Sammanfattningsvis kan följande konstateras angående den information vårdnadshavarna fick i samband med erbjudandet om mottagande i särskola:

Knappt 80 procent av tackat ja-föräldrarna och drygt 60 procent av tackat nej-föräldrarna fick information om vad skolgång i särskola innebär. Bland tackat nej-föräldrarna uppger drygt 20 procent att de skaffade sig

²⁰ På denna fråga fanns möjlighet att markera mer än ett svarsalternativ.

2002-03-01

Dnr

information på egen hand. Det finns dock vårdnadshavare i de båda grupperna som uppger att de inte fått sådan information, men den gruppen är förhållandevis liten, ca 10 procent.

60 procent av tackat ja-föräldrarna och knappt 40 procent av tackat nej-föräldrarna uppger att de inte fick information om grundskolans möjligheter att ge deras barn stöd om vårdnadshavaren tackade nej till särskola.

Utifrån dessa resultat är det kanske logiskt att nästan en fjärdedel av tackat ja-föräldrarna och 40 procent av tackat nej-föräldrarna uppger att de inte känner sig tillräckligt informerade om konsekvenserna av valet för att kunna välja skolform för sitt barn. Ändå har de alla gjort ett val. Frågan om huruvida de är nöjda med detta val är bl a något som behandlas i följande avsnitt.

Orsaker till valen och vad man anser om dessa val

Tackat ja-föräldrarna går grovt att dela in i två grupper när det gäller deras svar på den öppna frågan om varför de tackade ja till särskola för sina barn. I den ena gruppen beskrivs valet som självklart och naturligt. Dessa vårdnadshavare beskriver särskolan som det enda rätta för barnen. "*För att kunna ge vårt barn en så bra start som möjligt för att kunna utveckla sig*". I den här gruppen beskrivs valet som positivt och snarare som ett val till någonting.

I den andra gruppen handlar svaren om brist på valmöjligheter och i många fall att grundskolans resurser inte räckte till för deras barn. "*Vi ansåg att vi hade inget val, grundskolan var 'knöf'full' och hade inga resurser eller grupprum*". Dessa vårdnadshavare gjorde ett val från någonting och därmed kan man beskriva det som ett negativt val. I flera av dessa vårdnadshavares beskrivningar är det tydligt att de ställer sig tvivlande till att deras barn hör hemma i särskolan. På så sätt finns det likheter mellan denna grupp och tackat nej-föräldrarna, vilket framgår nedan.

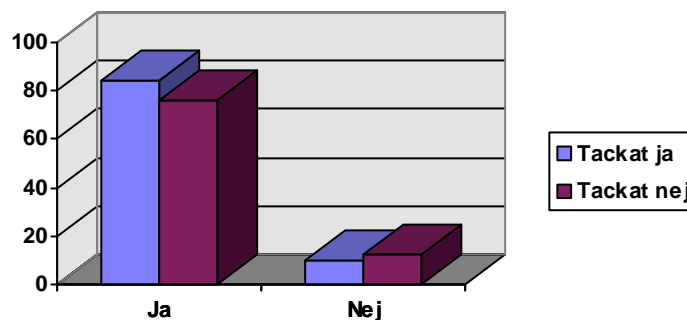
Bland tackat nej-föräldrarna svarar samtliga vårdnadshavare på ett liknande sätt på den öppna frågan varför de tackade nej till särkola. "*För att mitt barn var för 'duktigt' för särskolan. Hon tillhör 'mellanskiktet' mellan särkola och vanlig skola*". Citatet får illustrera dessa svar som alla handlar om att vårdnadshavarna inte anser att deras barn hör hemma i särkola. I flera av svaren framgår att man anser att grundskolan inte tagit ett tillräckligt ansvar för att ge deras barn det stöd som de behöver för att klara grundskolan.

På frågan om de är nöjda med valet är majoriteten nöjda, men omkring tio procent av vårdnadshavarna i de båda föräldragrupperna säger sig inte vara nöjda med valet.

2002-03-01

Dnr

Diagram 5. Är Du nöjd med ditt val av skolform? Andel i procent.

En annan fråga är den om vårdnadshavarna anser att deras barn idag får den skolgång han/hon har rätt till. Här är det skillnad mellan de båda föräldragrupperna. Bland tackat ja-föräldrarna anser nästan 90 procent att deras barn får den skolgång de har rätt till, medan drygt 70 procent av tackat nej-föräldrarna anser detta.

Slutligen ställs i enkäten en framåtblickande fråga om vårdnadshavaren tror att deras barn kommer att gå i särskola under hela sin skoltid (till tackat ja-föräldrarna) respektive längre fram under sin skolgång (till tackat nej-föräldrarna). Här svarar ungefär 70 procent av tackat ja-föräldrarna att de tror att deras barn kommer att gå kvar i särskola under hela sin skoltid. Men så många som knappt 15 procent anger att de inte tror att deras barn kommer att göra detta. Hälften av dessa uttrycker ett missnöje med sitt val och tillhör gruppen vårdnadshavare som menar att de inte hade något reellt val. De övriga uppger sig vara nöjda med valet, men uttrycker förhoppningar om att deras barn en dag ska "hinna ifatt" andra barn och kunna gå över till grundskolan, en förhoppning de för övrigt delar med den missnöjda gruppen. Det lägre ställda kunskapskraven i särskolan får dock sannolikt istället motsatt effekt och förhoppningen framstår som orealistisk.

Bland tackat nej-föräldrarna är det en knapp femtedel som tror att deras barn kommer att gå i särskola längre fram, drygt hälften tror att de *inte* kommer att gå i särskola. Ungefär en fjärdedel svarar att de inte vet.

Sammanfattningsvis kan konstateras att bland tackat ja-föräldrarna kan valet av skolform upplevas på två olika sätt. Antingen som ett val *till* särskolan, då barnet självklart bedöms tillhöra särskolan. Eller som ett val *från* grundskolan, där vårdnadshavarna anser att deras barn eventuellt eller troligen skulle klara skolgången om det fanns tillräckliga resurser. Tackat nej-föräldrarna är mer entydiga i sina svar på frågan varför de valt grundskola

2002-03-01

Dnr

för sina barn. Dessa vårdnadshavare anser inte att deras barn hör hemma i särskola, dvs. de anses inte ha utvecklingsstörning eller motsvarande som är en förutsättning för skolgång i särskola.

De allra flesta av såväl tackat ja- som tackat nej-föräldrarna i studien är nöjda med det val som de gjort beträffande särskola eller inte. Det stämmer väl överens med den bild som gavs i kapitlet om kvaliteten i undervisningen, där majoriteten av vårdnadshavarna för barn i särskola uppgav sig vara nöjda med alltifrån skolans bemötande och lärarens kompetens till barnets skolgång mer allmänt. Det finns dock en grupp vårdnadshavare i studien där valet upplevts som negativt ur flera olika perspektiv. Dessa vårdnadshavare finns i båda föräldragrupperna. Det handlar dels om en grupp vårdnadshavare i tackat ja-gruppen som beskriver valet som ett val *från* någonting. Denna grupp verkar ha mycket gemensamt med den missnöjda gruppen vårdnadshavare i tackat nej-gruppen. Tillsammans utgör dessa vårdnadshavare en grupp som är missnöjda och för vilka försöksverksamheten tydliggör skolors och vårdnadshavares olika syn på barns behov och förutsättningar. I avsnittet *Kamp eller resignation* nedan låter vi några av dessa vårdnadshavares kommentarer och beskrivningar illustrera de svårigheter som kan uppstå i samband med valet av skolgång.

Att så många som 15 procent av tackat ja-föräldrarna tror att deras barn inte kommer att gå i särskola längre fram är förvånande. I en tidigare studie framkom att antalet elever som bytte från grundsärskola till grundskola läsåret 1996/97, enligt särskoleansvariga i landets kommuner, var mycket litet. Totalt var det 61 särskoleelever som bytte från grundsärskola till grundskola i hela landet. Byten skedde i alla åren och var ganska jämnt fördelade mellan åren, mellan 6 och 9 elever, förutom i år 6 där det endast var 2 stycken (Skolverket 1998²¹). Visserligen var detta precis i inledningen av försöksverksamheten och att vårdnadshavare hade rätt att låta sina barn byta från särskola till grundskola var således nytt och kanske inte känt på alla håll. Hur bilden ser ut idag vet vi inte, men resultaten från den här studien visar att det finns ett betydande antal vårdnadshavare som tror att deras barn kommer att gå från särskola till grundskola innan grundskolans slut. Kanske är det ett utslag av att gränsons eleverna, som tidigare fick tillräckligt mycket stöd för att klara av skolgången i särskolan, idag befinner sig i särskolan.

Kamp eller resignation

Många av de vårdnadshavare som besvarat enkäten om föräldrainflytande har utnyttjat möjligheten att kommentera sina svar på de olika frågorna. Ett par vårdnadshavare har också kompletterat enkäten med brev där de berättar historien om sina barns svårigheter och skolgång. Tillsammans har dessa kommentarer och brev bidragit till att fördjupa bilden av vårdnadshavares erfarenheter av försöksverksamheten. I många fall framträder bilden av en

²¹ Dessa uppgifter samlades in i studien men redovisas inte i rapporten.

2002-03-01

Dnr

kamp för barnens skolgång. I andra fall framträder en bild av missnöje och resignation. Eftersom dessa beskrivningar ofta sätter fingret på de olika förutsättningar som krävs för att försöksverksamheten ska fungera, har vi valt att fördjupa redovisningarna av enkätsvaren med hjälp av några av dessa beskrivningar, för att på så sätt få en mer sammansatt bild än den som sammanställningar av enskilda frågor kan ge. Det bör dock poängteras att det är vårdnadshavarnas beskrivningar vi får ta del av. Skolans beskrivningar av samma skeenden skulle kanske se annorlunda ut. Det är också viktigt att påpeka att de vårdnadshavare som i enkäterna och i separata brev valt att utveckla sina tankar också är de som är missnöjda med sina barns skolgång, eller hur de blivit bemötta av skolan i ett eller annat avseende. De nöjda vårdnadshavarna, som naturligtvis finns, har inte skrivit långa kommentarer och brev.

De två första beskrivningarna rör barn vars vårdnadshavare tackat ja till erbjudandet om mottagande i särskola. De två andra rör barn vars vårdnadshavare tackat nej. Namn och ålder på barnet, samt vissa andra uppgifter, är ändrade för att det inte ska vara möjligt att identifiera barnet och dess vårdnadshavare.

Ellen i sexan

Ellen går som integrerad särskoleelev i en grundskoleklass och har varit mottagen i särskola sedan hon började skolan, eftersom hon vid en testning i samband med skolstarten visade sig hamna inom "särskoleområdet". Enligt Ellens vårdnadshavare är hon dock en "*alldeles normal flicka som behöver lite extra stöd i vissa ämnen*". Valet av skolform upplevdes av dessa vårdnadshavare inte som ett reellt val. På frågan om de fick någon information om vilket stöd Ellen skulle kunna få som grundskoleelev, om de tackade nej till särskola skriver de: "*Enligt grundskolans rektor var det inte aktuellt. Det verkade inte finnas pengar att ge det stödet om Ellen gick i grundskolan. Vi kände oss tvingade att välja särskola om Ellen skulle få det stöd hon behöver. Vi ville att hon skulle kunna gå kvar i grundskolan och få den extra hjälp hon behöver*".

Ellens vårdnadshavare skriver också att det känns konstigt att hon måste tillhöra särskolan när hon går i en grundskoleklass och undervisas tillsammans med klassen i de flesta ämnen. De beskriver också hur de kämpat med sociala relationer för sin dotter och att detta numera fungerar bra. "*I det sociala livet betyder det mycket att få vara ett 'vanligt barn' i grundskolan och kunna tillhöra en vanlig klass, eftersom kompisarna där är deras vardagskompisar*".

Maria i femman

Maria går i en särskoleklass sedan hon var åtta år. Hon har läs- och skrivsvårigheter och en i övrigt diffus "*sjukdomsbild*". Vårdnadshavaren uttrycker en stor frustration över Marias skolgång och upplevde sig tvingad att tacka ja till särskola. "*Tvingades mer eller mindre under täckta hot att*

2002-03-01

Dnr

flytta mitt barn till särskolan. Man gav mig ingen som helst öppning till grundskola". Vårdnadshavaren skriver också att både Maria och han själv blivit väldigt dåligt bemötta av personalen som informerade om vad skolgång i särskola innebär. Marias vårdnadshavare skriver att Maria delvis behöver extra hjälp, men att dennes önskemål var att Maria skulle gå i en grundskoleklass med en personlig assistent, ett alternativ som inte gavs.

Marias vårdnadshavare *"känner sig nedtryckt"*, *"har behandlats fel och mår dåligt"* och frågar sig själv om han är en dålig förälder som har misslyckats. Samtidigt är det tydligt att han inte känner sig säker på sin dotters skolformstillhörighet, men att skolans bemötande lett till ett stort missnöje med dotterns skolgång.

Lisa i nian

Lisa går i en grundskoleklass och är inte mottagen i särskola. Skolgång i särskola diskuterades under de första åren i grundskolan, men var aldrig något alternativ för Lisas vårdnadshavare. Enligt dem är hon försenad i utvecklingen, men klarar skolgång i grundskola med särskilt stöd och beskrivs befinna sig i *"gränszonen"* mellan de båda skolformerna.

Lisas skolgång har många gånger präglats av kamp från hennes vårdnadshavare sida, de har krävt extra resurser, krävt möten med skolledning, psykolog och läkare när det inte fungerat och hållit sig informerade om sina rättigheter. *"Vi föräldrar bestämde att vi ville ha Lisa uppflyttad en klass med resurs igen, vilket vi visste att vi hade full rätt till enligt lag. Vi förstod ju då i detta läge att nu fick vi verkligen ligga på för att få resurs till Lisa eftersom pengarna styrde väldigt mycket"*. De skriver att deras relation till skolan periodvis varit infekterad, bl a på grund av att skolan påbörjade en särskoleutredning av Lisa utan att informera dem.

Idag är Lisa, med hjälp av extra resurstimmar, på väg att gå ut grundskolan. Hennes vårdnadshavare skriver att de är glada att de kämpat för att hon skulle få gå i vanlig skola *"och trots allt få en bra start i livet för ev. fortsatta studier som vi naturligtvis förstår att hon kommer att ha begränsningar för. Men ändå kunna läsa, skriva och räkna som en relativt vanlig 15-åring"*.

Kalle i trean

Kalle går i en grundskoleklass och är inte mottagen i särskola, men får en del av sin undervisning i en mindre undervisningsgrupp. Den lilla undervisningsgruppen består förutom Kalle av barn som är mottagna i särskolan, något som enligt hans vårdnadshavare fungerar bra. Enligt Kalles vårdnadshavare uppmärksammades hans svårigheter redan när han var ett år och innebär att han är i behov av anpassad miljö och undervisning samt mycket vuxenstöd. Kalles vårdnadshavare har under större delen av hans skoltid varit mycket nöjda med hans skolgång. *"Som förälder känns det väldigt bra att se hur hans förståelse för omvärlden ökar, begränsningarna*

2002-03-01

Dnr

som funktionshindret innebär stegvis börjar övervinnas och stundvis se honom 'flyta in' i det 'normala'. Samtidigt som möjligheten att backa tillbaka till lugna, trygga, förutsägbara tillvaron i lilla gruppen hela tiden finns".

Det som Kalles vårdnadshavare stundtals upplevt som frustrerande är osäkerheten över framtiden för Kalle, att ständigt behöva oroa sig över om Kalle kommer att få det stöd han behöver kommande år. Liksom i Lisas fall har Kalles vårdnadshavare upplevt bristande information från skolan om hur skolan tänker kring och hanterar Kalles skolgång. *"Det som vi trott varit anpassad studieform var nu helt plötsligt en prövotid i särskola!!! Fick information att grundskolan kan inte samarbeta med särskolan, däremot tvärtom".* Vårdnadshavarna beskriver skolans förslag att Kalle ska tas emot i särskola *"nästan som ett brott mot mänskliga rättigheter med en inskrivning då vi har en kille med normal intelligens som är öppen och utåtriktad, vetgirig, har lätt för att lära, fundera och ifrågasätta/.../men som har sina begränsningar och svårigheter - ett funktionshinder som är livslångt - som med rätt stöd och vägledning ger alla möjligheter att finna vägar och strategier för att leva med funktionshindret och utvecklas".*

När Kalles vårdnadshavare tackat nej till erbjudandet om mottagande i särskola fick de så småningom ett löfte om att hans skolgång under följande läsår i stort sett ska se ut som tidigare, vilket de tycker är mycket positivt. Oron för framtiden är dock stor. *"Kommer vi att bli tvungen att acceptera särskola eller byta bostadsort?"*

Reflektioner

De fyra fallen visar på olika svårigheter som vårdnadshavare upplevt i samband med val av skolform, men också svårigheter kring barnets skolgång efter det att valet är gjort.

För *Ellens* vårdnadshavare upplevdes inte valet som ett reellt val. Alternativet att gå kvar i grundskola var aldrig aktuellt, då grundskolans rektor hänvisade till att skolans resurser inte räckte till för att ge Ellen stöd, vilket ledde till att vårdnadshavarna gjorde ett val som de inte är nöjda med. De betonar önskan att låta Ellen vara ett 'vanligt barn' i en vanlig klass. Även *Marias* vårdnadshavare kände sig tvingad att välja särskola. Till skillnad från *Ellens* vårdnadshavare, som inte tycker att Ellen hör hemma i särskolan, är *Marias* vårdnadshavare mer tveksam till vilken som är dotterns skolformstillhörighet. Skolans bemötande har dock skapat ett stort missnöje med *Marias* skolgång, men med en annan hantering är det möjligt att vårdnadshavaren skulle vara betydligt nöjdare, även med en särskoleplacering. *Lisas* vårdnadshavare har fört en ständig kamp för *Lisas* skolgång under hela grundskoletiden. Skolgången i grundskolan har mestadels fungerat bra för Lisa, mycket på grund av att hennes vårdnadshavare hållit sig väl informerade om sina rättigheter och haft förmågan att hävda dessa. *Lisas* skolgång hade förmodligen sett annorlunda ut med vårdnadshavare

2002-03-01

Dnr

som inte haft samma förmåga att kämpa. *Kalles* vårdnadshavares problem är den stora osäkerheten inför *Kalles* framtida skolgång. De är nöjda med det stöd *Kalle* får i grundskolan, men är oroadade för att det inte ska gå att lösa på samma goda sätt i framtiden.

Beskrivningarna pekar på svårigheten för en skola att å ena sidan ta hänsyn till vårdnadshavares rätt att bestämma över sina barns skolgång, å andra sidan se till skolans egna förutsättningar och begränsningar. Beskrivningarna visar också vårdnadshavares behov av tid att vänja sig vid sina barns svårigheter och skolors förmåga att möta detta behov. En fråga som väcks är hur informerade vårdnadshavare varit om de utredningsresultat som ska finnas som en grund för erbjudande om särskoleplacering.

Sammanfattning – försöksverksamheten med föräldrainflytande

Utifrån de frågeställningar som tidigare redovisats diskuteras i följande avsnitt vilka slutsatser som går att dra av försöksverksamheten så här långt.

Synen på elevens behov och förutsättningar hos vårdnadshavare och skola

Studien visar att det faktum att vårdnadshavare tackar nej till särskola i de flesta fall innebär att de har en annan uppfattning än skolan om huruvida deras barn hör hemma i särskolan eller ej. Resultatet är inte förvånande utan snarare en utgångspunkt för försöksverksamheten. Problem uppstår när dessa skilda uppfattningar leder till en motsättning mellan vårdnadshavarna och skolan. En del av de vårdnadshavare som tackat ja till särskola har gjort detta mot sin övertygelse. Skolgång i särskola har upplevts som den enda möjligheten att erhålla stöd till barnet. Studien visar också att en del av de vårdnadshavare som tackat nej till särskola upplever sig motarbetade av skolan på flera sätt. De anser i större utsträckning än tackat ja-föräldrar att deras barn inte får den skolgång de har rätt i. Flera av de vårdnadshavare som beskriver att deras barn får ett bra stöd i grundskolan har fått kämpa hårt för detta stöd. Vilket stöd får elever vars vårdnadshavare tackat nej till särskola? Svaret på denna fråga tycks i hög grad vara beroende av vårdnadshavares förmåga att argumentera och kommunicera med skolan.

Information om de olika skolformerna

Det förekommer att vårdnadshavare inte får information om vad skolgång i särskola innebär i samband med att deras barn erbjuds mottagande i särskola. De allra flesta vårdnadshavare får dock sådan information. En central fråga är vilket innehåll denna information har. I vilken utsträckning informeras om möjligheter och konsekvenser av skolgång i de olika skolformerna? Och hur vet man att informationen verkligen når fram till vårdnadshavarna?

Beträffande grundskolans möjligheter att ge stöd till de barn vars vårdnadshavare tackar nej till särskola är det endast 40 procent av tackat ja- och 60 procent av tackat nej-föräldrarna som uppger att de fått sådan information.

2002-03-01

Dnr

Att andelen är mindre bland tackat ja-föräldrarna kan många gånger förklaras av att det i denna grupp finns många barn där särskola är ett så självklart alternativ att grundskola aldrig kommit på tal. För vårdnadshavare i gruppen där de två skolformerna vägts mot varandra, kan denna brist på information om grundskolans möjligheter att ge stöd bli avgörande i valet av skolform. Att vårdnadshavare tackat nej till erbjudandet om mottagande i särskola och valt skolgång i grundskola, *trots* bristande information om grundskolans möjligheter till stöd, kan vara ett uttryck för en önskan att inte skilja barnet från skola och kamrater och en förhoppning om att det ska kunna fungera bättre framöver.

Som tidigare skrivits angavs redan i propositionen 1994/95:212 att vårdnadshavarna bör informeras om att grundskolans resurser för att utforma undervisningen efter den enskilda elevens behov är mindre än särskolans. Enligt grundskoleförordningen skall dock "särskilt stöd /.../ ges till elever med behov av specialpedagogiska insatser. Sådant stöd skall i första hand ges inom den klass eller grupp som eleven tillhör". (Skollagen) Även de elever, vars vårdnadshavare tackar nej till särskola har alltså rätt till särskilt stöd i form av specialpedagogiska insatser. I de flesta svar framgår inte i vilken utsträckning informationen om grundskolans möjligheter att ge stöd rör olika resurstilldelning i grundskolan jämfört med särskolan. En del vårdnadshavare har dock valt att kommentera frågan och några uppger då att de känt sig tvingade att välja särskola p g a grundskolans bristande resurser. I vilken utsträckning detta ska betraktas som ett problem i försöksverksamheten är långt ifrån självklart.

En större andel tackat nej-föräldrar än tackat ja-föräldrar säger sig inte fått tillräcklig information om konsekvenserna av skolgång i de olika skolformerna. Det är dock tydligt att det saknas information i båda grupperna. Ett uttryck för det är den grupp vårdnadshavare bland tackat ja-föräldrarna som inte tror att deras barn kommer att gå i särskola längre fram under sin skoltid.

Hur uppfattar vårdnadshavarna försöksverksamheten?

Att besvara frågan om hur vårdnadshavarna uppfattar försöksverksamheten låter sig inte enkelt göras. Att erhålla inflytande över sitt barn skolgång kan knappast uppfattas som negativt och studien visar inte heller några sådana signaler. Om man begränsar frågan till att gälla om de är nöjda med de val de gjort svarar omkring 80 procent av vårdnadshavarna i undersökningen att de är nöjda med sitt val av skolform och andelen är ungefär lika stor i de båda föräldragrupperna. De resterande består till stora delar av de vårdnadshavare som inte upplevde valet av skolform som ett reellt val, vilket beskrivits tidigare.

Det kan tyckas en aning motsägelsefullt att så många är nöjda med sitt val trots att de är missnöjda med så mycket annat. Man kan t ex vara missnöjd med information och bemötande från skolan men ändå vara nöjd med valet

2002-03-01

Dnr

man gjort.

Vilka är vårdnadshavarnas motiv till val av skolform?

Studien visar på några olika övergripande motiv till att vårdnadshavare antingen väljer eller väljer bort särskola för sina barn. Det finns en stor grupp där valet är självklart. Det är vårdnadshavare vars barns svårigheter är av den karaktären att någon annan skolform än särskola inte är tänkbar. Motivet är därmed ett val *till* särskolan för att man anser att det är den skolform som lämpar sig bäst.

Bland de vårdnadshavare som tackat ja till särskola finns det dock en grupp där valet är långt ifrån självklart. Dessa vårdnadshavare är tveksamma till att särskola är rätt skolform för deras barn, men upplever att grundskolan inte räcker till för att ge stöd. Vårdnadshavarna har fått information om att grundskolans resurser inte räcker till för att ge stöd till deras barn. Valet upplevs därmed inte som ett reellt val, utan något som vårdnadshavaren blivit mer eller mindre tvungen till. Därmed kan motivet till valet betraktas som ett val *från* grundskolan snarare än till särskolan.

Den tredje gruppen består av de vårdnadshavare som tackat nej till särskola. Deras motiv är att särskola inte är rätt skolform för deras barn, trots att barnet bedömts tillhöra särskolans personkrets.

Vilka faktorer leder till framgång i försöksverksamheten?

För att besvara frågan måste man börja med att definiera vad "framgång" innebär när det gäller försöksverksamheten. Framgång i försöksverksamheten rör både om eleven mottas i "rätt" skolform och får "rätt" stöd. Det är dock inte självklart att dessa aspekter betraktas på samma sätt av vårdnadshavare och skola. I fråga om de barn vars vårdnadshavare tackat nej finns, som tidigare konstaterats, redan initialt en motsättning mellan vårdnadshavarnas och skolans syn på vilken skolform eleven hör hemma i. Också i fråga om det stöd som eleverna behöver visar studien att vårdnadshavare och skola inte alltid är överens. Framgång i försöksverksamheten skulle därför kunna betyda att skola och vårdnadshavare lyckas skapa en samsyn kring både vilken skolform och vilket stöd som eleven behöver.

Denna studie utgår, i enlighet med ett av huvudmotiven för försöksverksamheten, från att barnets skolgång är starkt beroende av vårdnadshavarens inställning. Framgång för vårdnadshavaren innebär därmed också oftast framgång för eleven.

En viktig faktor för framgång i försöksverksamheten är att man som vårdnadshavare förstår vad det är man tar ställning till. Information om de olika skolformerna och dess konsekvenser för barnet är därmed av central betydelse. Som tidigare konstaterats varierar informationen till vårdnadshavaren både beträffande grad och art. En annan viktig faktor är att skolan

2002-03-01

Dnr

respekterar vårdnadshavarnas rätt till val av skolform, trots de konsekvenser detta kan tänkas få, i form av t ex ökade kostnader för skolan. I de fall som studien beskriver där vårdnadshavarna upplever sig motarbetade och tvingade att välja skolform kan försöksverksamheten rimligen inte beskrivas som framgångsrik. Detta är samtidigt försöksverksamhetens kanske största dilemma - vårdnadshavares rättigheter kolliderar ibland med skolors begränsade förutsättningar, oftast bristande ekonomiska resurser men ibland också bristande kompetens att möta barn med särskilda behov.

En förutsättning att försöksverksamheten ska bli framgångsrik är dels att skolan respekterar vårdnadshavarnas val, dels att grundskolan förmår undervisa elever med utvecklingsstörning.

Diskussion

Ovanstående resultat kan diskuteras utifrån tre mer övergripande frågor: Är resultaten rimliga utifrån vad man vill åstadkomma med försöksverksamheten? Har försöksverksamheten genomförts på rätt sätt, dvs har kommunerna/skolorna förstått intentionerna och handlat därefter? Vilka avsedda och oavsedda konsekvenser har försöksverksamheten fått?

Det grundläggande motivet för försöksverksamheten med föräldrainflytande över utvecklingsstörda barns skolgång är att vårdnadshavarna förväntas ha barnets bästa för ögonen vid beslut som fattas om barnet. Vidare anses barnets skolgång vara i så hög grad beroende av vårdnadshavarnas inställning att det är helt nödvändigt att det är dessa som bör fatta ett avgörande beslut.

Grundskollärarna har stor betydelse för valet av skolform. Det är ofta de som, i fråga om de elever som börjat sin skolgång i grundskolan, vid t ex utvecklingssamtal för frågan om särskola på tal. Vari ligger problemet, i skolan eller hos eleven? Vårdnadshavarna kan som vi sett, trots de svårigheter som finns kring eleven, av t ex sociala skäl, vilja att barnet skall få sin skolgång som grundskoleelev. Ett barns svårigheter kan också vara begränsade till vissa (teoretiska) skolämnen, vilket kan generera en önskan hos vårdnadshavarna att bibehålla en ordinarie skolgång inom grundskolan i andra mer praktiskt inriktade ämnesområden. Att acceptera särskolan kan dessutom för vårdnadshavarna vara en process som tar tid. Den tidigare studien visade att relativt många vårdnadshavare som tidigare tackat nej till särskola, så småningom accepterar den.

Att vårdnadshavare inte upplever sig ha någon reell valmöjlighet i fråga om skolformsplacering för sina barn är inte rimligt utifrån intentionerna. Det är viktigt att skolan möter vårdnadshavarnas rätt att välja med respekt. De förhoppningar som förekommer bland vårdnadshavare, vilka redovisades i kapitel 2, att deras barn ska "*hinna ifatt*" och efter en tid gå över från

2002-03-01

Dnr

särskolan till grundskolan kan tolkas som uttryck för okunskap i fråga om för vilka elever särskolan finns. Det kan också tolkas som uttryck för att eleverna befinner sig på gränsen till att få rätt till särskola och att det med rätt stöd skulle klara av att gå i grundskola. Förhoppningarna måste, i skenet av de lägre ställda kraven i särskolan ses som orealistiska. Informationen till vårdnadshavare om den utredning som gjorts och det resultat som ligger till grund för erbjudandet om mottagande i särskola måste vara tydlig. Likaså informationen om de båda skolformerna och vilka konsekvenserna blir av de olika valen. Därefter måste skolorna hantera det faktum att vårdnadshavarna i vissa fall tackar nej till erbjudandet om särskola, men samtidigt tydliggöra vilket stöd eleverna, enligt skollagen har rätt att få i grundskolan. Goda relationer mellan skolan och vårdnadshavarna är en förutsättning för att föräldrainflytandet ska fungera utifrån intentionerna.

I motiven till försöksverksamheten påtalas hur beroende barnets skolgång är av vårdnadshavarens inställning. I ljuset av detta är det av yttersta vikt att skolan förstår detta motiv. Tackat-nej fallen innebär i sig själva en motsättning mellan vårdnadshavare och skola. Skolan måste dock ha en förståelse och beredskap för att vårdnadshavare tackar nej, men också informera om att barnet sannolikt inte kommer uppnå grundskolans kunskapsmål trots stöd.

Utifrån ovanstående resultat och resonemang, ser Skolverket inga skäl till att vårdnadshavarna inte ska få fortsätta fatta det avgörande beslutet om barnets skolgång även i framtiden. De allmänna råd med kommentarer, om mottagande i särskolan som Skolverket givit ut poängterar betydelsen av kontakten med vårdnadshavarna och kan fungera som stöd för kommunerna i denna fråga (Skolverket 2001b). Skolverket föreslår, liksom i den tidigare utvärderingen av försöksverksamheten (Skolverket 1999a) att försöksverksamheten övergår till reguljär verksamhet.

2002-03-01

Dnr

4. Slutdiskussion

Den bärande idén i den mål- och resultatstyrda skola vi har idag är att det är kommun, skolledare och lärare som har tolkningsföreträde i fråga om hur skolan och dess undervisningen ska organiseras. Lokala behov och förutsättningar ska inom ramen för lagar och förordningar styra verksamheternas utformning. Den variation vi idag ser i fråga om organiseringen av undervisningen är i det skenet inte förvånande utan snarare ett förväntat och följdriktigt utslag utifrån intentionerna bakom vårt skolsystem.

Variationerna i fråga om undervisningen för de elever som erbjudits särskola kan indelas i fyra kategorier. Hur det blir i praktiken beror främst på:

- Praktiska omständigheter; kommunens storlek och befolkningsstruktur, strävanden att få vårdnadshavarnas acceptans;
- förekomsten av generella professionella 'sanningar';
- förekomsten av kommunala verksamhetsidéer;
- tolkningen av den offentliga retoriken kring 'integrering' och 'en skola för alla', som ger utrymme för de flesta typer av lösningar.

Avsaknaden av kunskap, generella 'professionella sanningar' och kommunala strategier och verksamhetsidéer skapar genuina svårigheter i det målstyrda systemet. Hur ska man egentligen organisera skolgången och stötta de elever som har svårigheter/som skolan har svårigheter med? Vilka avväganden ska man göra? Redan i fråga om vilka elever som hör hemma i särskolan finns stora utmaningar. Arbete med att utveckla rutiner för utredningsförfaranden i samband med att särskola kommer på tal, kan hämta stöd i de allmänna råden om mottagande i särskolan (Skolverket 2001b). Kvar står dock ändå svåra avvägningar som dessutom ständigt bör omprövas. Erbjuds rätt barn skolgång i särskola, hur organiserar man bäst skolgången utifrån deras individuella förutsättningar?

Synpunkterna på de olika former av undervisningsgrupper som idag finns i skolan är många och motsägelsefulla. Att skapa många smågrupper ger möjlighet att finna den ultimata gruppen för många elever, men det sägs också finnas risk att lärare i grundskolan sorterar ut allt fler av de "stökiga" eleverna ur klassen, om sådana grupper finns. Synen på var socialiseringen av särskolans elever bäst sker visar en liknande motsägelse. Särskolans elever mår bäst i särskoleklass där de får möjlighet att socialiseras med elever med liknande svårigheter, menar en del. Särskolans elever mår bäst i grundskoleklasser där de får möjlighet att socialiseras med 'vanliga' elever, säger andra. Tankar om skolans uppdrag och bemötandet av elevers olikhet och därigenom tolkningen av den offentliga retoriken i frågan är avgörande för utsagor som dessa.

Det finns, bland lärare och skolledare en rad argument för och emot

2002-03-01

Dnr

integrering av särskoleelever i grundskoleklasser. Få av dem berör elevens undervisningssituation. De flesta har praktisk anknytning. Förhållandet reser frågor om vilka bevekelsegrunder som styr organiseringen av undervisningen för särskolans elever. På vilka sätt kan skolans och elevens intressen kollidera? Är barnens bästa inte alltid det bästa för skolan? Vems och vilka intressen får styra?

Även om det är tänkbart, nämner dock inte någon i studien att integrering av särskoleelever skulle kunna medföra något positivt för eleverna i grundskoleklassen. En liknande reflektion gör Jensen och Ohlsson i en studie av integrering av särskoleelever i grundskolan. Endast en av de lärare till 16 integrerade elever, som de intervjuat nämnde möjligheten för grundskolans elever att umgås med ”annorlunda barn, till exempel utvecklingsstörda” som en positiv effekt av integrering. (Jensen & Ohlsson 1991 s61)

Både lärare och rektorer nämner att en förutsättning för att integrering av särskoleelever i grundskoleklasser ska fungera är att berörda lärare tror på idén. Ett återkommande tema i intervjuer med rektorer är bristen på lärare med specialpedagogisk kompetens. Det är rimligt att anta att lärares entusiasm inför integrering, är beroende av deras känsla av hur de ska klara av situationen och att ett samarbete mellan lärare som undervisar elever i olika undervisningsgrupper/skolformer därigenom är av stor betydelse. Denna studie visar att särskolans elever inte sällan ’tillhör’ flera undervisningsgrupper. Vilka förutsättningar ger de sporadiska ”besöken” av särskoleelever i grundskoleklasser, för lärarna att få till en kvalitativ social integrering? Är lärarna tillräckligt förberedda? Tidigare studie visar att lärare i grundskoleklasser med ansvar för undervisning av integrerade särskoleelever i många fall inte tycker sig få tillräckligt stöd (Skolverket 2001a). Särskoleelever kan därigenom upplevas som en belastning för grundskolan.

Trots att de olika formerna av undervisning som erbjuds särskolans elever, dess positiva och negativa sidor, talar många rektorer och lärare om integrering som en vision, en strävan, men att det måste finnas grupperingar. Flexibilitet är ett honnörsord. Kanske kan man tolka den klivna synen som ett uttryck för att det saknas kunskaper om hur undervisning, i vilken alla elever kan delta, skulle kunna gå till. Önskan på ett övergripande plan är att skolan ska kunna erbjuda undervisning för alla och kanske för alla tillsammans. Men när man kommer till vardagsplanet är det svårt att få det att fungera.

Förekomsten av strategier i fråga om såväl organisering som undervisning för särskolans elever varierar mellan och inom kommuner (Skolverket 2001a). Det finns inga ultimata sätt att organisera skolgången inom den obligatoriska skolan. Alla bedömningar bygger på mer eller mindre medvetna värderingar, olika sätt att organisera har sina för- och nackdelar, möjligheter och risker. Det är rimligt att anta att känslan av att klara av att undervisa i de olika grupperna styr inställningen till dem. Vilka

2002-03-01

Dnr

konsekvenser kan detta få?

I fråga om de lärare som undervisar särskolans elever visar studien stora variationer beträffande såväl utbildning, erfarenhet, förhållningssätt till kunskapsbedömningar som egen skattad kompetens om man jämför lärare i olika undervisningsgrupper. Lärare som utbildats sig eller valt att arbeta med särskoleelever beskriver sig som mer kompetenta och majoriteten av de som undervisar i särskoleklasser uppger att eleverna får den undervisning de har rätt till. De besök på skolor som gjorts visar dock ingen självklar kvalitetskillnad mellan olika lärarkategorier eller undervisningsformer. Utbildning och erfarenhet tycks inte vara någon garant för trygg och kunskapsutmanande undervisning (Skolverket 2001a). Kanske kan man förstå det goda självförtroende som kan skönjas bland särskolans lärare som uttryck för att de på många sätt har investerat i utbildning och erfarenheter. De förväntas klara av uppgiften. Har de därigenom svårare att se det komplicerade i arbetet, än lärare i grundskolan som ju inte förväntas ha specifika kunskaper kring undervisning för särskolans elever?

Vårdnadshavare till elever i de olika undervisningsgrupperna uppvisar inga direkta skillnader i fråga om åsikter och uppfattningar om barnens skolgång. Vårdnadshavare som fått erbjudande om skolgång i särskola för sina barn och gjort val på ett eller annat sätt är generellt nöjda med valet oavsett utfall. Deras barn tycks trivas i skolan. De vårdnadshavarna som är missnöjda är de som inte anser sig ha haft någon reell valmöjlighet. Genom ställningstagandet till skolform kan också vårdnadshavarna sägas ha gjort en form av investering. Att inte vara nöjd med skolgången för det egna barnet kan upplevas som att investeringen gått förlorad. Kanske kan vårdnadshavarnas övergripande tillfredsställelse förstås i detta ljus.

Det finns dock många aspekter utifrån vilka man kan bedöma kvaliteten i undervisningen för eleverna i de olika undervisningsgrupperna. En handlar om den sociala miljön. Studien visar som vi sett att det finns skiljaktiga uppfattningar i fråga om vilka särskolans elever mår bra av att socialiseras tillsammans med. Värdet i att socialiseras med barn med liknande förutsättningar kan ställas emot värdet i att socialiseras med barn med andra förutsättningar. Det finns också kvalitetsaspekter som rör elever integrerade i grundskoleklasser men som inte direkt går att relatera till undervisningen. Att skolan finns nära hemmet och möjligheten att gå i skola tillsammans med barn i hemmiljön kan uppfattas som en särskild kvalitet.

Den huvudsakliga utgångspunkten för försöksverksamheten som ger vårdnadshavare rätt att tacka nej till särskola för sina barn, är att det är vårdnadshavarna som vet barnets bästa i fråga om val av skolform. Av yttersta vikt är att föräldrarna erhåller tillräcklig information för att kunna göra ett rimligt ställningstagande. Ett sätt är att göra styrdokumentet i fråga om de olika skolformerna och vad de innebär, mer tillgängliga än de är idag.

2002-03-01

Dnr

Det är dock skolan som besitter expertisen i fråga om undervisningsformer. Detta är ett dilemma i försöksverksamheten. Alla barn som erbjuds mottagande i särskola ska vara utredda och konstaterade tillhöra särskolans personkrets²², men de flesta av de barn, vars vårdnadshavare upplevt svårigheter i samband med valet, befinner sig i gränslandet mellan särskola och grundskola. Att vårdnadshavarna i dessa fall kämpar för att deras barn ska klara grundskolan, med rätt stöd och hjälp, är förstäeligt. Att många grundskolor å sin sida, upplever en frustration över att inte kunna ge tillräckligt stöd, många gånger på grund av otillräckliga resurser och/eller bristande kompetens, är också förstäeligt. Bristande resurser är dock inget giltigt skäl för att inte ge elever det stöd de behöver. Tidigare studie visar att vårdnadshavare och lärare i många fall är oense om elevens svårigheter och behov (Skolverket 2001a). I fråga om vårdnadshavarnas ställningstagande till särskola kan det i hög grad hög grad styras av vilken grupp eleven erbjuds att få undervisning i.

Studien visar att det finns vårdnadshavare som känt sig tvingade att välja särskola på grund av grundskolans bristande resurser, vilket väcker frågor om hur resursfördelningen mellan grundskola och särskola är organiserad. Den summa pengar som skolan får för eleven varierar med den skolform eleven befinner sig i. Är det rimligt att stödet till barnet är beroende av skolform och inte av barnets svårigheter? Alla elever i denna studie har rätt till särskola. Kanske borde det också innebära att de har rätt till resurser i lika stor utsträckning, oavsett vilken skolform deras vårdnadshavare väljer. Resurser är dock långtifrån bara pengar utan också kunskaper och pedagogisk kompetens.

Studien väcker några grundläggande frågor: Har kommunaliseringen av särskolan verkligen inneburit att skolformerna i praktiken närmast sig och berikat varandra? Vad innebär särskoleklassernas isolering – att självförtroende och kompetens utvecklas, eller en känsla av olikhet och brist på stimulans? I vilken mån utnyttjas den lokala närheten och tas det tolkningsföreträde som dagens skolsystem förutsätter, tillvara av kommuner och skolor?

Etnologen Jonas Frykman påminner om den betydelse som skoldagens kulturella organisation har för *"vad som händer när läroplaner och diskurser omsätts i en levd praxis"* (1998 s53). Lagar och förordningar tolkas i lokal kontext med egen historia och vardagsvanor med ibland lång tradition. Synen på skolans uppdrag och roll tolkas olika och makten att tolka, för kommuner och skolor har också ökat de senaste decennierna. Resultatet blir att det svenska relativt enhetliga skolsystemet rymmer en mängd olika vardagliga tillämpningar och praktiker. En intressant fråga, utifrån denna studie är om olikheterna i organisationen av undervisningen kan spåras i just den makt över utformningen av organisation och

²² Se Skollagen SFS 1985:1100, 1 kap 16§ resp 3 kap, 3§.

2002-03-01

Dnr

undervisning som givits kommuner och skolor eller om den främst är utslag av traditioner kring hur man 'alltid har gjort' i den lokala vardagen. Ett rimligt krav är att det i kommuner och skolor är medvetna överväganden utifrån elevernas undervisningssituation och individuella förutsättningar som ligger till grund för organiseringen av enskilda elevers undervisning. Barnets bästa måste få styra.

Referenser

- Blom, Anna (1999) *Särskilda elever. Om barn i särskola – bedömningsgrunder, ställningstaganden och erfarenheter*. Stockholms stad: FoU-rapport 1999:28
- Blom (2001) *Vem undervisar särskolans elever?* Delrapport 1 i projektet 'Det särskilda med särskolan', Stockholms stad, FoU-rapport 2001:7
- Blom (under arbete) "Särskilda lärare – en intervjustudie." Delrapport 2 i projektet 'Det särskilda med särskolan', Stockholms stad, FoU-rapport
- Daun, Åke (1980) *Boende och livsform*. Stockholm: Tiden
- Daun, Åke (1982) *Egennyttan och det sociala medlemskapet*. Stockholm: Tiden
- Frykman, Jonas (1998) *Ljusnande framtid! Skola, social mobilitet och kulturell identitet*. Lund: Historiska Media
- Gustavsson, Anders (2001) *Inifrån utanförskapet. Om att vara annorlunda och delaktig*. Lund: Studentlitteratur
- Handikappombudsmannen (2000) *Handikappombudsmannens 6:e rapport till regeringen*.
- Haug, Peder (1998) *Pedagogiskt dilemma: Specialundervisning*. Skolverket. Stockholm: Liber distribution
- Hwang, Sun-Joon (2002) "Begreppet valfrihet i skolpolitiken" i *Utbildning och Demokrati: Tidskriften för didaktik och utbildningspolitik* 2002, nr 1
- Jensen, Lena & Ingmar Ohlsson (1991) *Integrering av särskoleelever i grundskolan. Hur fungerar det?* Högskolan i Kristianstad: Pedagogisk metodisk utveckling Serie A, Nr 121
- Kärrby, Gunni (1992) *Kvalitet i pedagogiskt arbete med barn*. Stockholm, Socialstyrelsen: Allmänna förlaget
- Läroplan för grundskolan, Lgr 80*, Stockholm: Liber UtbildningsFörlaget
- Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet*. Lpo 94
- Proposition (1991/92:94) *Om ändrat huvudmannskap för särskola och särvox m.m.*
- Proposition (1994/95:212) *Ökat föräldrainflytande över utvecklingsstörda barns skolgång: en försöksverksamhet*.
- Skollagen, Skolans författningar. UFB 2 2000/01. Stockholm: Norstedts Juridik AB.

2002-03-01

Dnr

- Skolverket (1998) *Redovisning av Konsekvenserna av det ändrade huvudmannaskapet för särskolan och sårvux samt Obligatoriska särskolans uppdelning i grundskola och träningsskola*. Dnr 96:565
- Skolverket (1999a) *Uppföljning och utvärdering av försöksverksamheten med ökat föräldrainflytande över val av skolform för utvecklingsstörda barn*. Dnr 96:565
- Skolverket (1999b) *Kvalitet i särskolan samt skolverkets planerade insatser och prioriteringar* Dnr 1996:565
- Skolverket (2000a) *Hur särskild får man vara? En analys av elevökningen i särskolan*. Dnr 2000:2037
- Skolverket (2000b) *Barnomsorg och skola i siffror 2000*. Del 2, Rapport 185
- Skolverket (2000c) *Förskoleklass – 6-åringarnas skolform? Integration förskoleklass – grundskola – fritidshem*, Dnr 98:2144
- Skolverket (2001a) *Kvalitet i särskola – en fråga om värderingar*. Regeringsuppdrag om särskolan. Dnr 2000:2037
- Skolverket (2001b) *Rutiner för utredning och beslut om mottagande i den obligatoriska särskolan. Med allmänna råd (SKOLFS 2001:23) och kommentarer*. Stockholm: Liber distribution
- Skolverket (2001c) *Barnomsorg, skola och vuxenutbildning Jämförelsetal för huvudmän, 2001* Del 1 Rapport nr 196
- Skolverket (2001d) *Barnomsorg, skola och vuxenutbildning i siffror 2001*. Del 2, Rapport 198
- Skolverket (2001e) *Ung i demokratin*. Skolverkets rapport 210. Stockholm: Liber Distribution
- SOU 1992:94 *Skola för bildning*. Betänkande av läroplanskommittén. Stockholm: Allmänna Förlaget
- Stenhammar A-M, red (1997) *Individuell planering för eleven i skolan*. Statens Institut för Handikappfrågor i skolan, SIH Läromedel, Örebro
- Tideman, Magnus (1998) *I gränslandet mellan grundskola och särskola – intervjuer med föräldrar till barn som blivit individuellt integrerade*. Högskolan i Halmstad: Wigforssinstitutet
- Tideman, Magnus (2000) *Normalisering och kategorisering. Om handikappideologi och välfärdspolitik i teori och praktik för personer med utvecklingsstörning*. Stockholm: Johansson & Skyttmo förlag
- Tössebro, Jan (1999) ”Integreringsprincipen i teori och praktik” i (red) Magnus Tideman: *Handikapp synsätt, principer, perspektiv*. Stockholm: Johansson & Skyttmo Förlag AB
- Översyn av utbildning för barn, ungdomar och vuxna med utvecklingsstörning*. Kommittédirektiv (Dir 2001:100)